

המרכז הבינתחומי הרצליה
בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המכון למדיניות ואסטרטגיה

**עמדות פטריוטיות בקרב הציבור היהודי והציבור הערבי:
מבט השוואתי**

נייר עבודה

מוגש לכנס הרצליה השביעי
על מאזן החוסן והביטחון הלאומי

21-24 בינואר 2007

**אפרים (אפי) יער
אפרת פלג**

עיקרים

מערכת היחסים בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי בישראל מאופיינת במתחים וניגודים מתמשכים, שראשיתם עם הקמת המדינה (גרבר ופודה, 2002, ישראלי 2002, סמוחה 2001, Al Haj 1997, Benziman&Mansur 1992, Lewin-Epstein&Semyonov 1993, Lustick 1980, Neuberger 1998, Peled 2005, Reckess 2002, Rouhana&Ghanem 1998, Smootha 1997, Yuchtman-Yaar&Shavit 2004). המחקר הסוציולוגי מלמד שכאשר קבוצות חברתיות יריבות זו לזו, עוצמת היריבות מושפעת באופן מהותי ממידת החפיפה בין המאפיינים המונחים ביסוד הזהות של אותן קבוצות. כך, ניתן להבחין בין מצבים בהם לצד המאפיינים הייחודיים שלהן, יש לקבוצות גם בסיסי זהות משותפים, לבין מצבים בהם הקבוצות נמצאות מצדו השני של המתרס ביחס לכל התכונות המהוות את הליבה של הגדרתן העצמית. ככלל, ככל שמידת החפיפה בין התכונות המפרידות אותן זו מזו רבה יותר, כך גובר הפוטנציאל להיווצרות שסע עמוק בין הקבוצות (יער ושבטי, 2001). חפיפה מעין זו מונחת ביסוד היחסים בין היהודים והערבים אזרחי ישראל כיוון שמדובר בקבוצות הנבדלות זו מזו מבחינה לאומית, דתית ואתנית גם יחד. יתר על כן, הזיקה המשותפת שלהן לגבי אותו חבל ארץ הפכה להיות לסמל עליון של המאבק סביב השאיפה למימוש הזהות הקולקטיבית שלהן.

מצב זה עשוי לבוא לידי ביטוי, בין השאר, במישור של הרגש הפטריוטי, המסמל זיקה של שייכות ומחויבות לקהילה ייחודית, שחבריה מחוברים זה לזה בקשרי שפה, תרבות, היסטוריה, דת וקרבה אתנית¹ (בן-עמוס ובר-טל 2004, Blank&Schmidt 2001, Berns 2001, Antony 2003, Smelser&Baltes 2001, Burbank 2005, Canovan 2000, Grodzins 1956, Huntington 2004, Janowitz 1982, McClay 2003, Mummendey, Klink&Brown 2001, Parker 2003, Schaar 1972, Schatz& Stauc 1997, Smith&Jarkko 2001, Somerville 1981, Stewart 1917, Sullivan, Fried&Dietz 1992, Taylor 1990, Tocqueville 1835/2003, Viroli 1995). לפיכך, מן הראוי למפות את העמדות הפטריוטיות הרווחות בקרב הציבור היהודי והערבי, בעיקר לנוכח השנה הקשה וגדושת האירועים שפקדה את החברה הישראלית. אכן, האתגרים הרבים, ובראשם מלחמת לבנון, שהציבה שנה זו בפתחה של החברה הישראלית, מעודדים חקירה של הרוח הפטריוטית ומגמותיה.

מסמך זה מציג בהרחבה דיון השוואתי בפטריוטיזם של הציבור היהודי והערבי בישראל, דיון שהופיע בקצרה כבר בסקר הפטריוטיות 2007. הממצאים המופיעים בנייר עבודה זה נגזרו במקביל להכנת סקר הפטריוטיות 2007, והם מושתתים על השוואה בין סקר זה לקודמו בשנת 2006. להלן הממצאים המרכזיים שאותרו ביחס לפטריוטיזם של הציבור היהודי והערבי:

- מתגבר הפער בין הפטריוטיות הישראלית של הציבור היהודי והערבי: נרשמה יציבות ביחס לרמת הפטריוטיות הישראלית של הציבור היהודי, תפישתו את מרכיבי פטריוטיות זו וזיקתו לכל מימדי הפטריוטיות הרלוונטיים, הקרבה, שורשיות, גאווה וסמליות. אולם במקביל הסתמנה ירידה עקבית בארבעת מימדי הפטריוטיות הישראלית של הציבור הערבי, כמו-גם ירידה בחשיבות שהוא מייחס לפעולות ולערכים הבונים אותה.
- רמת הפטריוטיות הישראלית של הציבור הערבי נותרה יציבה, ואפילו חלה בה עלייה קלה (בלתי-משמעותית מבחינה סטטיסטית) מ- 37 ב- 2006 ל- 39 ב- 2007. אולם ניכרת התחזקות

¹ דיון נרחב אודות מושג הפטריוטיזם ואודות הקשר בינו לבין מאזן החוסן הלאומי נמצא בסקר הפטריוטיות 2007.

משמעותית של הפטריוטיות הפלסטינית בקרב הערבים, מציון של 47 ל- 61. אולם ראשית כל הם מזהים עצמם כפטריוטים ערבים עם ציון של 86.

- המלחמה השפיעה באופן שונה כמעט לחלוטין על הציבור היהודי והערבי: בעוד שבקרב היהודים חלה התחזקות מסוימת בקשר הרגשי למדינה, והם מתגאים ביותר בכושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית בעת המלחמה, בקרב הערבים חלה שחיקה בתחושת השייכות הרגשית למדינה, והם מפקפקים ביכולותיו של כושר העמידה האזרחי.
- הדמיון בין הקבוצות מתבטא בירידה המשמעותית שחלה בקרב שתיהן ביחס למידת האמון במוסדות השלטון והתקשורת. עם זאת, הירידה באמונו של הציבור היהודי הייתה חדה יותר, ככל הנראה משום שציפיותיו ממוסדות אלו היו גבוהות יותר.
- הפער בין השלכות המלחמה על תושבי מחוזות חיפה והצפון היהודים לבין התושבים הערבים במחוזות אלו קיצוני אף יותר מאשר הפער בין כלל הציבור היהודי וכלל הציבור הערבי: בעוד שאצל התושבים היהודים בחיפה ובצפון הקשר הרגשי למדינה התחזק יותר לעומת התושבים היהודים בשאר המחוזות (ציונים של 60 מול 52 בהתאמה), בקרב ערביי חיפה והצפון נחלש יותר הקשר הרגשי לעומת ערבים במחוזות האחרים (37 ו- 44 בהתאמה). בנוסף, תושבי חיפה והצפון היהודים מעריכים יותר את כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית מאשר שאר תושבי הישובים היהודים (81 מול 77 בהתאמה), בעוד תושבי חיפה והצפון הערבים מעריכים עוד פחות משאר הערבים כושר עמידה זה (42 מול 52 בהתאמה).

לאור ממצאים אלו, ראוי לחזור ולשאול באיזו מידה אכן היוותה מלחמת לבנון נקודת שבר בחברה הישראלית, ועבור מי. ההגדרה של היהודים את עצמם כפטריוטים ישראלים ותפיסותיהם הכלליות בנוגע למימדי פטריוטיות רלוונטיים כהקרבה, שורשיות, סמליות וגאווה, לא השתנו משמעותית. בקרב הציבור היהודי אכן התחוללו מספר שינויים בולטים של פגיעה בגאווה של הציבור היהודי בהישגי כוחות הביטחון וירידה באמון בהם, ועוד יותר מכך ירידה באמון בממשלה ובכנסת. אולם דפוסים אלו של ירידה הם ספציפיים לגופי הביטחון והשלטון, ואינם מבטאים מגמה כוללת של גריעה, שעה שבקרב הערבים, שהפטריוטיות הישראלית שלהם הייתה שברירית יותר עוד קודם לכן, המלחמה גרמה לטלטלה כללית המתגלמת בירידה משמעותית במרבית מימדי הפטריוטיות הישראלית לעומת התעצמות הפטריוטיות הערבית והפלסטינית. נראה אפוא שהמלחמה ערעה עוד יותר את הזיקה של הציבור הערבי למדינת ישראל, אולי משום שזיקה זו היא יותר אינסטרומנטלית ופחות רגשית.

מתודולוגיה

נייר עבודה זה מתבסס על הממצאים שנגזרו במהלך העבודה על סקר הפטריוטיות 2007, תוך השוואתם לממצאי סקר הפטריוטיות 2006. כאמור, מטרת עבודה זו להרחיב את הדיון בהבדלי הפטריוטיזם הישראלי של הציבור היהודי והערבי, דיון שהופיע בקצרה בסקר הפטריוטיות 2007.

מבחינה מתודולוגית, סקר הפטריוטיות 2007 התבסס על סקר 2006, תוך הכנסת מספר שינויים והתאמות. שינויים אלו התחייבו ממספר סיבות: הרחבת הדיון בכמה מהיבטי תופעת הפטריוטיזם; הכללת דיון ספציפי בתוצאות המלחמה; ושקלול תוצאות מבחנים סטטיסטיים שבוצעו על שאלות סקר הפטריוטיות 2006. השאלון, המופיע כנספח, כלל שורת שאלות והיגדים העוסקים במימדים הרלוונטיים לפטריוטיות הישראלית: רמות, מעגלים ותפיסות סובייקטיביות של פטריוטיות; נכונות להקרבה; שורשיות; גאווה לאומית; זיקה לסמלי האום; והשפעת מלחמת לבנון על היבטים הקשורים לפטריוטיות. על-פי סדר זה יופיעו גם פרקי הסקר.

הסקר נערך בשלהי דצמבר 2006 בקרב מדגם אקראי של כ- 800 איש, המהווים מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל. השאלונים תורגמו גם לרוסית ולערבית. את עבודת הדגימה, תרגום השאלונים ואיסוף הנתונים ביצע מכון "מדגם יעוץ ומחקר". לאחר הדגימה שוקלל משקלם של היהודים והערבים על-פי ייצוגם באוכלוסייה הבוגרת, כך ששיעור הערבים הועמד על 15% ושיעור היהודים על 85% (למ"ס, 2006).

השאלות בסקר בנויות על סולם בן ארבע דרגות. שתי הדרגות הראשונות בסולם ציינו מידה נמוכה של פטריוטיות, בעוד שתי הדרגות הבאות ציינו מידה גבוהה של פטריוטיות. לצורך הדיון בממצאים חושבו ציונים ממוצעים לתשובות, הנעים על סולם של 0-100, כאשר ציון 0 מבטא חוסר מוחלט בפטריוטיות, וציון 100 מבטא פטריוטיות מוחלטת ומקסימאלית. על-מנת להבהיר את התמונה ולהרחיב את המימד ההשוואתי, נבנו מספר מדדים, שכל אחד מהם מחבר יחדיו את אותן השאלות השייכות לעולם תוכן אחד (המדדים הינם: היבטים התנהגותיים של פטריוטיות; היבטים ערכיים של פטריוטיות; שורשיות; גאווה; סמליות; אמון במוסדות לאחר מלחמת לבנון). למעשה נבנו שני מדדים נבדלים ביחס לכל התחומים כמעט (למעט היבטים התנהגותיים של פטריוטיות ואמון במוסדות לאחר מלחמת לבנון). זאת משום שבסקר 2007 נוספו שאלות חדשות, והיה צורך הן במדדים המסכמים את ממוצע כלל התשובות של כל עולם תוכן ביחס לשנת 2007 בנפרד, והן במדדים המורכבים רק משאלות שהופיעו בשנה שעברה, על-מנת שהמדדים יהיו ברי-השוואה עם ממצאי 2006. כל המדדים נעים אף הם על אותו סולם מ-0 עד 100.

את ממצאי הסקר יש לבחון על רקע שורת אירועים שהתרחשו במהלך השנה החולפת, ושניתן להניח שהייתה להם השפעה כזו או אחרת על אזרחי המדינה. אין חולק על כך שהאירוע המרכזי עמו הייתה צריכה החברה הישראלית להתמודד השנה היה מלחמת לבנון, ולכן נעשה בסקר ניסיון לאמוד כמה מהשפעותיה הפוטנציאליות על הרוח הפטריוטית. עם זאת, אין להמעיט בחשיבותן של התפתחויות מהותיות אחרות, במיוחד התוצאות המאכזבות של תוכנית ההינתקות במישור המדיני והביטחוני, שהתגברות ירי הקסאמים היא רק אחת הכוללות שבהן; השימוש שנעשה בצה"ל ככוח פינוי של ישובים יהודים; עדויות הולכות וגוברות בדבר השחיתות שפשתה המערכת השלטונית; התחממות הגזרה הפנים-פלסטינית עקב העימות בין החמאס לפת"ח; והסלמת האיום האיראני.

היבטים סובייקטיביים של פטריוטיות ישראלית

על פי ההגדרה העצמית, רמת הפטריוטיותם הישראלית של הציבור היהודי והערבי לא השתנתה משמעותית בין השנים 2006 ו-2007, כאשר הפטריוטיותם הישראלית של הציבור הערבי חלה יותר, כצפוי. ניכרת עליה בפטריוטיותם הפלסטיני, אך בראש ובראשונה רואים הערבים את עצמם כפטריוטים ערבים.

ההשוואה בין יהודים וערבים לאורך השנתיים מלמדת כי בקרב היהודים עמד ציון הפטריוטיות הממוצע ב-2006 על 67 וב-2007 על 65, שעה שבציבור הערבי הציונים המקבילים היו 37 ו-39, כלומר ירידה ועליה קלות ובלתי-משמעותיות מבחינה סטטיסטית (כזכור, סולם הציונים נע בין 0 ל-100, כאשר ציון 0 מבטא חוסר מוחלט בפטריוטיות, וציון 100 מבטא פטריוטיות מוחלטת ומקסימאלית). משמעות ממצאים אלו הינה שבשתי הקבוצות לא חל שינוי משמעותי בין שני המועדים. עם זאת, אין להתעלם מהפער הגדול והבלתי-מפתיע בין רמת הפטריוטיות הישראלית של היהודים והערבים. לאמתו של דבר, ניתן לטעון כי לנוכח מערכת היחסים הטעונה בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי, רמת הפטריוטיות המוצהרת של הציבור הערבי גבוהה מכפי שרבים היו אולי מצפים.

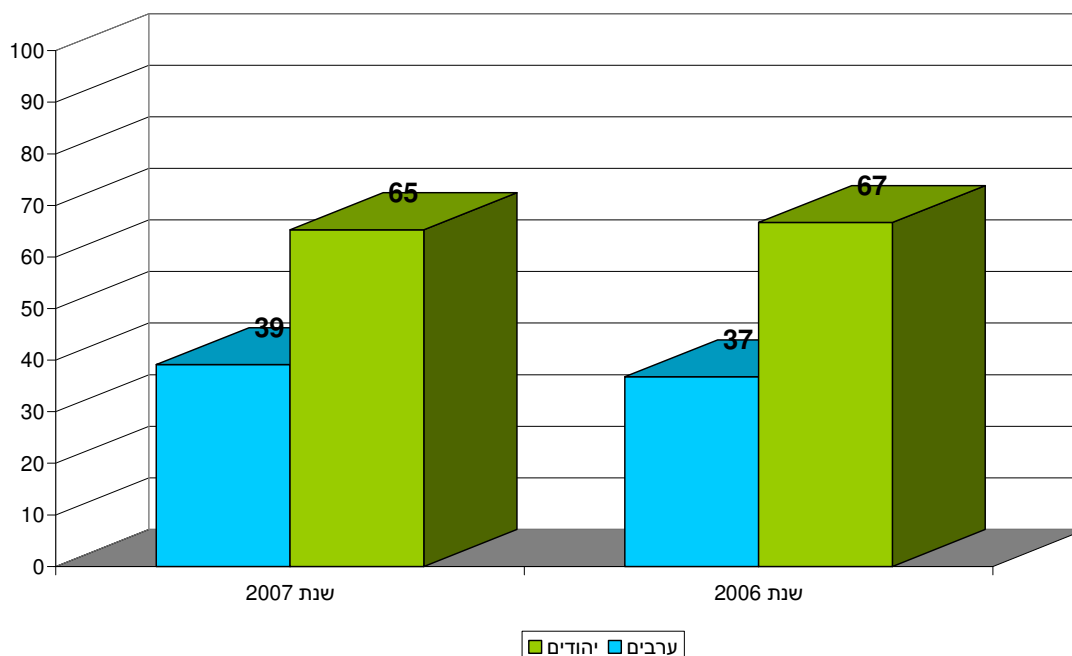
העמדת נתונים אלו בפרספקטיבה השוואתית בינלאומית היא קנה-מידה חשוב להערכת עוצמת הפטריוטיות הישראלית. על-פי קנה מידה זה, רמת הפטריוטיות של הציבור היהודי דומה לרמת הפטריוטיות שמגלה כלל הציבור האמריקאי, שציון הפטריוטיות שלו הגיע ל-64 ב-2005 לפי סקר גאלופ (AEI, 2005). במקביל, רמת הפטריוטיות הישראלית של הערבים היא נמוכה משמעותית מזו של הציבור

האמריקאי, שאמנם מכיל בתוכו גם מיעוטים רבים, אולם אף אחד מהם אינו מצוי בסיטואציה מורכבת ודומה לזו של הציבור הערבי בישראל.

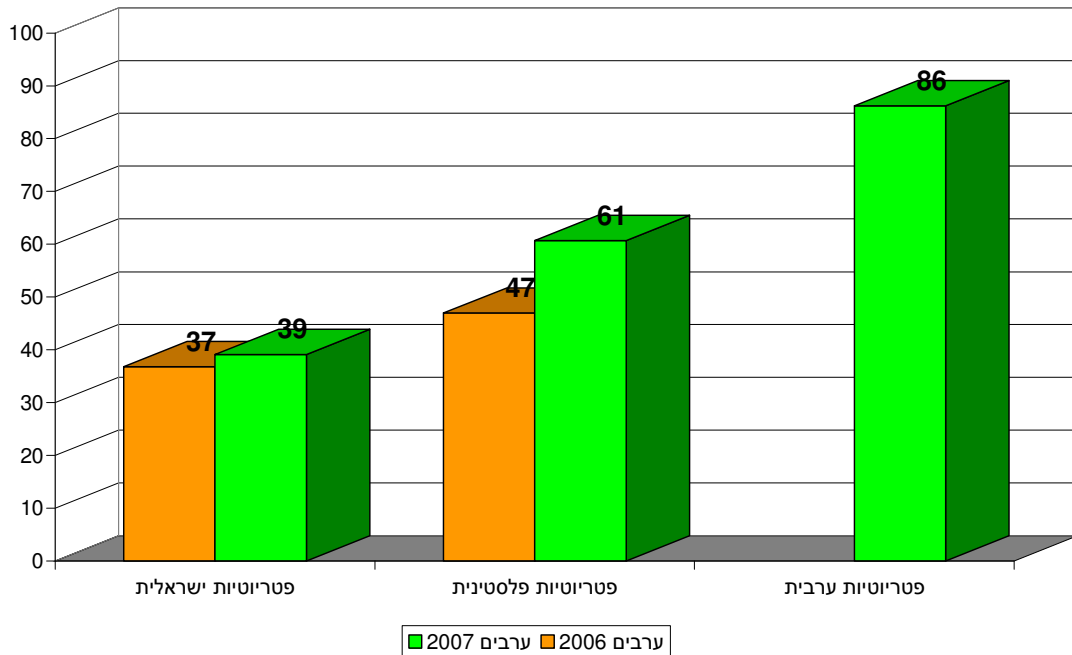
מכיוון שיחסי היהודים והערבים בישראל מושפעים בראש וראשונה מהעובדה שמדובר בשתי קבוצות לאומיות/אתניות/דתיות שונות, נבחנה מידת הפטריוטיות של הציבור הערבי ביחס לשני מעגלי זהות נוספים - הפלסטינית והערבית. מן הראוי לציין כי השאלה אודות מידת הפטריוטיות הפלסטינית נשאלה גם ב- 2006, שעה שהשאלה על הפטריוטיות הערבית הוצגה רק בסקר האחרון.

הממצאים מראים כי ציון הפטריוטיות הפלסטינית של הציבור הערבי עמד על 47 ב- 2006 ועל 61 ב- 2007, כלומר הפטריוטיות הפלסטינית התחזקה במידה לא מבוטלת. כיוון שבשתי השנים לא חל שינוי ברמת הפטריוטיות הישראלית, משמעות הדבר כי במהלך השנה החולפת גדל הפער בין הפטריוטיזם הפלסטיני והישראלי של הערבים. אולם הממצא הבולט יותר הינו העובדה שהפטריוטיזם הערבי זכה לציון 86, כלומר אזרחי ישראל הערבים רואים את עצמם פטריוטים ערבים מעל לכל, כאשר הפטריוטיזם הפלסטיני שלהם ניצב בפער ניכר במקום השני. הדומיננטיות של הערביות בזהות הקולקטיבית של ערביי ישראל עולה בקנה אחד עם התיאוריה הסוציולוגית הגורסת כי קבוצות מיעוט אתניות/לאומיות/דתיות נוטות, בתנאים מסוימים, להעדיף זהות קולקטיבית שבמסגרתה המאפיינים שלהן כקבוצת מיעוט נעשים בלתי רלבנטיים, או בעלי חשיבות משנית (יער, 2001). במקרה של הערבים בישראל, הזהות הכלל-ערבית, הרחבה והמעורפלת יותר, היא בעלת כוח משיכה רבה יותר מאשר הזהות הפלסטינית, על רקע מציאות של סכסוך בין היהודים לפלסטינים. ראוי להוסיף כי תזה זו קיבלה תמיכה אמפירית גם במספר מחקרים קודמים שנעשו בקרב הערבים בישראל בשנים האחרונות.

איור 1 : פטריוטיות ישראלית 2006, 2007 - יהודים, ערבים

איור 2: פטריוטיות ישראלית, פלסטינית וערבית 2006, 2007

ביטויים של פטריוטיזם ישראלי:

לא חל שינוי במידת החשיבות שמייחס הציבור היהודי לנורמות ההתנהגותיות והערכיות של פטריוטיות בין שתי השנים, אך בציבור הערבי נחלשה החשיבות המיוחסת לנורמות אלו ב- 2007, והתעצם הפער בינו לבין הציבור היהודי.

כפי שנתגלתה יציבות ביחס למידת הפטריוטיות של הציבור היהודי, מסתבר כי בין 2006 ל- 2007 לא חלו שינויים משמעותיים בחשיבות של הנורמות ההתנהגותיות בציבור היהודי, הן ביחס לסדר דירוגן, והן באשר לציונים המוחלטים שקיבלו. כך, לדוגמא, הנורמה של "נכונות להילחם למען המדינה" ניצבת בראש הסולם בשני המועדים, עם ציונים של 93 ב- 2006 ושל 92 ב- 2007. בדומה לכך, הנורמה "לחיות בארץ" ניצבת במקום השני עם ציונים של 91 ו- 90, בהתאמה.

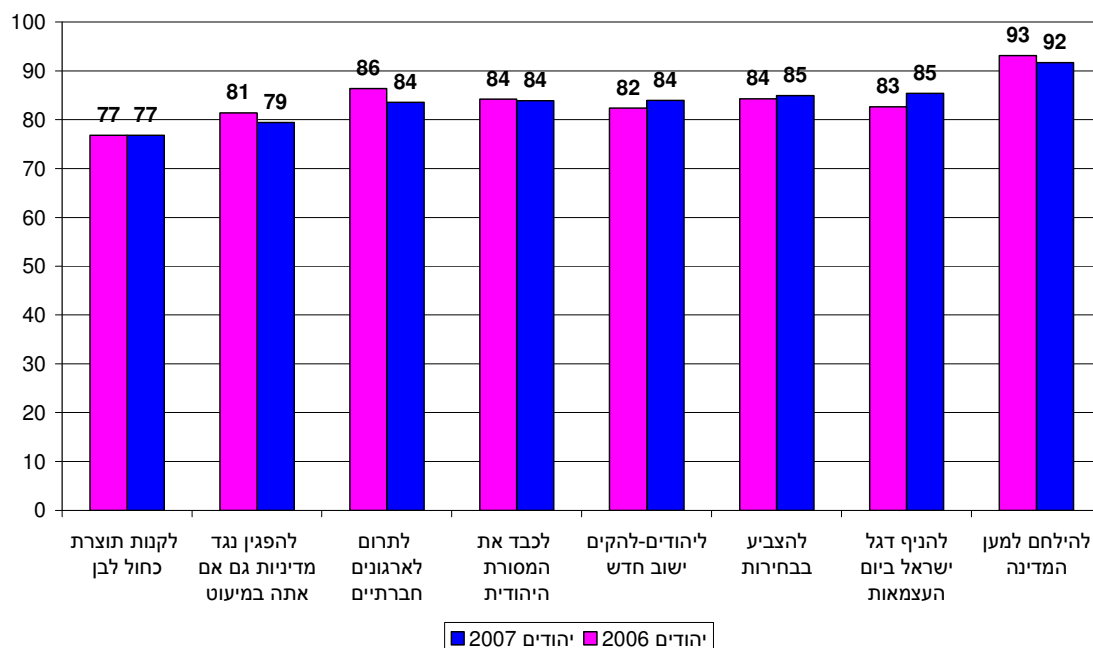
כצפוי, הממצאים המקבילים שהתקבלו בציבור הערבי מלמדים שהחשיבות שהוא מייחס למרבית הנורמות ההתנהגותיות, המבטאות פטריוטיזם ישראלי, נמוכה הרבה יותר בהשוואה לציבור היהודי בשני המועדים. יתר על כן, בשונה מהיהודים, בציבור הערבי חלה ירידה משמעותית בחשיבות שהוא מייחס לביטויים התנהגותיים אלו בין 2006 ל- 2007. הציונים הנמוכים יותר של הציבור הערבי נובעים גם הם, כנראה, מחולשת הזהות הישראלית של מרבית ערביי ישראל, במיוחד בהשוואה לעוצמת הזהות הפלסטינית, ועוד יותר מכך, בהשוואה לעוצמת הזהות הערבית. אין תמה אפוא שקיימים הבדלים ניכרים בין הקבוצות ביחס לנורמות התנהגותיות הנגזרות מהבסיס היהודי של הפטריוטיות הישראלית (כגון החשיבות של כיבוד המסורת היהודית), כמו גם ביחס לנורמות התנהגותיות העומדות בסתירה ישירה לזהות הקולקטיביות שלהם כערבים וכפלסטינים (למשל חשיבות הנכונות להילחם למען המדינה או הנפת דגל ישראל ביום העצמאות – תאריך שעבורם מסמל את הנכבה). אולם מעניין לגלות כי הירידה אינה חלה רק ביחס לנורמות המתקשרות ללאומיות היהודית, אלא גם ביחס לנורמות אזרחיות מובהקות כגון הצבעה בבחירות, שחשיבותה ירדה בקרב הערבים מציון של 76 בשנת 2006 ל- 66 בשנת 2007, שעה שבין היהודים הציונים התואמים עמדו על 84 ו- 85. העובדה שדפוס הירידה בחשיבות הנורמות לא פסח גם על

הנורמות האזרחיות, מעידה בבירור על התגברות הניכור של הערבים למדינה הישראלית, כנראה משום שציבור זה מתחזק בסברתו כי אין הבחנה בין דמותה האזרחית לבין דמותה היהודית.

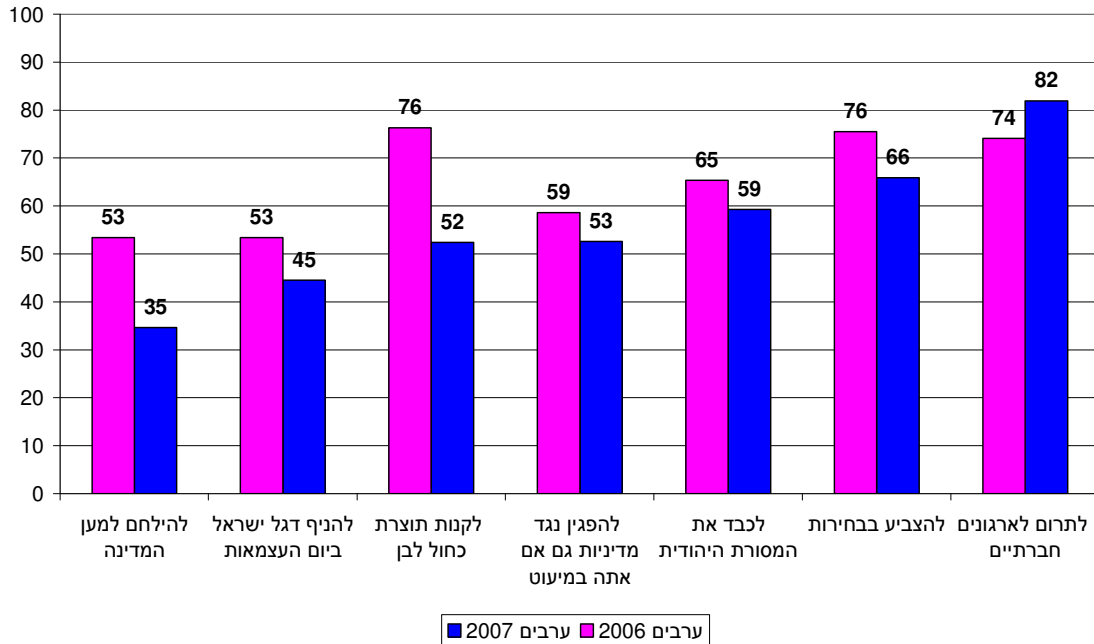
החריג היחיד למגמה זו של ירידה בחשיבות הנורמות ההתנהגותיות הינו החשיבות שמקנה הציבור הערבי לנורמה של "תרומה לארגונים קהילתיים הפועלים למען נזקקים". בין היהודים, הציון של נורמה זו היה 82 ב-2006 ו-84 ב-2007, בעוד שבקרב הערבים חשיבות נורמה זו עלתה מ-74 ל-82. ככל הנראה, גם ממצא זה עלול להעיד על הגידול בניכור של הערבים למדינה, משום שיתכן שהוא משקף את הטענה הרווחת בציבור הערבי בדבר כך שמאמצי הסיוע לשובים שנפגעו במלחמה, הן של ממשלת ישראל והן של החברה האזרחית היהודית, הופנו בעיקר לטובת הישובים היהודים.

מדד הנורמות ההתנהגותיות בא ללמד מהי המגמה המתמשכת בקרב הציבור היהודי והערבי ביחס לתפישת החשיבות של נורמות אלו. מדד זה משקלל את כלל הציונים שניתנו לכל השאלות העוסקות בנורמות ההתנהגותיות בכל אחת מן השנים, כך שככל שהציון גבוה יותר, הרי שהוא מגלם רמה גבוהה יותר של הזדהות עם נורמות אלו. ציון מדד הנורמות ההתנהגותיות בקרב הציבור היהודי היה 85 ב-2006 ו-84 ב-2007, שעה שהציונים המקבילים בציבור הערבי היו 68 ו-59. מכאן נגזר שהפער שהיה קיים בין היהודים לערבים בתקופה שקדמה למלחמה, התרחב עוד יותר לאחריה.

איור 3 : נורמות התנהגותיות 2006, 2007 - יהודים

איור 4 : נורמות התנהגותיות 2006, 2007 - ערבים

נורמות ערכיות:

בקרב הציבור היהודי חוזר ונשנה הדפוס של דמיון בין שתי שנות הסקר, הן ביחס לציונים שקיבלו הערכים המבטאים פטריוטיות, והן באשר לדירוג חשיבותם. אשר ל- 2006, בראש הסולם ניצב הערך של "אהבת הארץ", עם ציון של 94, כשאחריו מופיעים "קייבוץ גלויות" (85), "צדק חברתי" ו"ציונות" (שניהם 83), התנ"ך (77) ו- "מורשת נביאי ישראל" (65). בסקר האחרון נוספו לרשימה "השפה העברית" וירושלים, וכפי שניתן להיווכח, שני הערכים החדשים השתלבו במקומות הראשונים בסולם, בעוד שאר הדירוג נותר על כנו: "השפה העברית" (92), "אהבת הארץ ו"ירושלים" (91), "קייבוץ גלויות" ו"צדק חברתי" (83), "ציונות" (80). "התנ"ך (78) ו- "מורשת נביאי ישראל" (70).

בציבור הערבי החשיבות המיוחסת לערכים שצוינו כביטויים של פטריוטיות ישראלית נמוכה יותר מאשר בציבור היהודי. נראה שרוב הציבור הערבי אינו רואה עצמו כחלק אינטגרלי של הקולקטיב הישראלי-יהודי, כך שהוא מתייחס לערכים אלו כביטויים של זהות ישראלית-יהודית שאלה הוא אינו שייך.

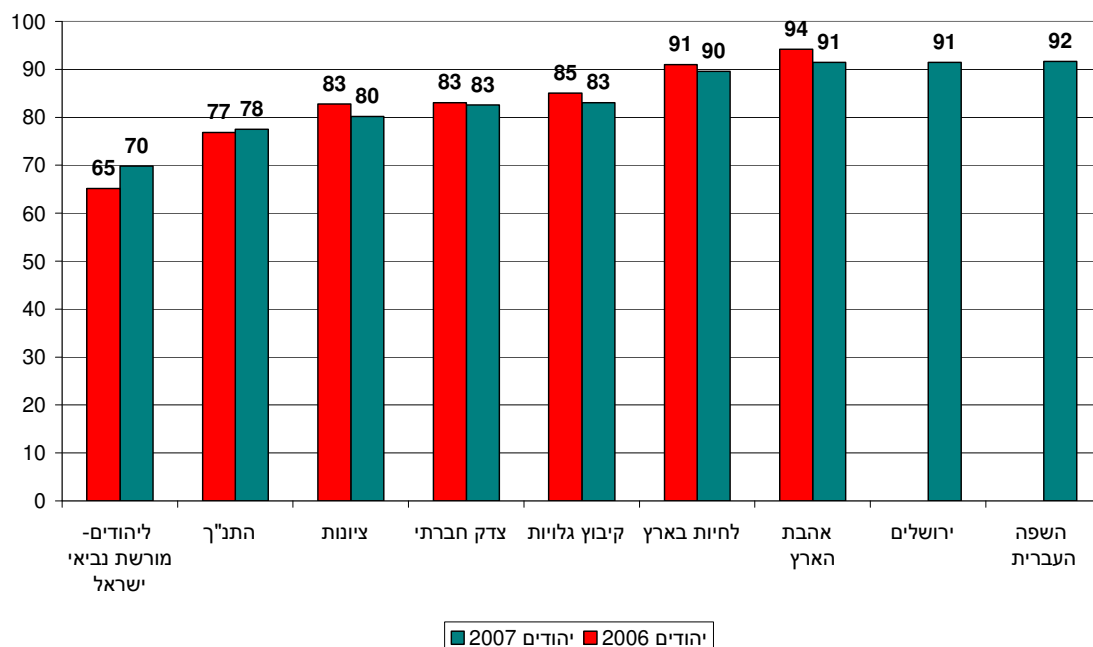
יתר על כן, גם במישור זה של ערכים של פטריוטיות ישראלית, חלה בציבור הערבי ירידה משמעותית בציוני החשיבות בין 2006 ל- 2007, אם כי דירוג סדר החשיבות של הערכים דומה למדי בקרב היהודים והערבים. מעניין לציון שגם ערך אוניברסאלי מובהק כמו "צדק חברתי", שקיבל בציבור היהודי ציון 83 בשני המועדים, הגיע בקרב הציבור הערבי לציון של 66 ב- 2006 ו- 52 ב- 2007. נראה כי הציבור הערבי מפרש ערכים אלו מבעד למשקפי הרוב היהודי, כלומר הוא מניח כי עבור הרוב היהודי, "צדק חברתי" מופנה בעיקר כלפי קבוצת הרוב היהודית, כפי שנעשה לטענתו במלחמת לבנון, בה הוזנחו הישובים הערבים. ממצא מעניין אחר הוא הדירוג הגבוה של השפה העברית בשתי הקבוצות. הטמעתה של השפה העברית בקרב הציבור הערבי משתלבת עם הטענה בדבר הזיקה האינסטרומנטלית של הערבים למדינה, שכן חשיבותה עבורם נגזרת בראש וראשונה מעצם היותה כלי הכרחי לצורך המגע עם הרוב היהודי.

מדד הנורמות הערכיות, הכולל את הערכים שנכללו בשני הסקרים גם יחד, מצייר תמונה דומה לזו ששורטטה עוד קודם לכן. הציון הממוצע של המדד בקרב היהודים עמד על 84 ב- 2006 ו- 83 ב- 2007, שעה

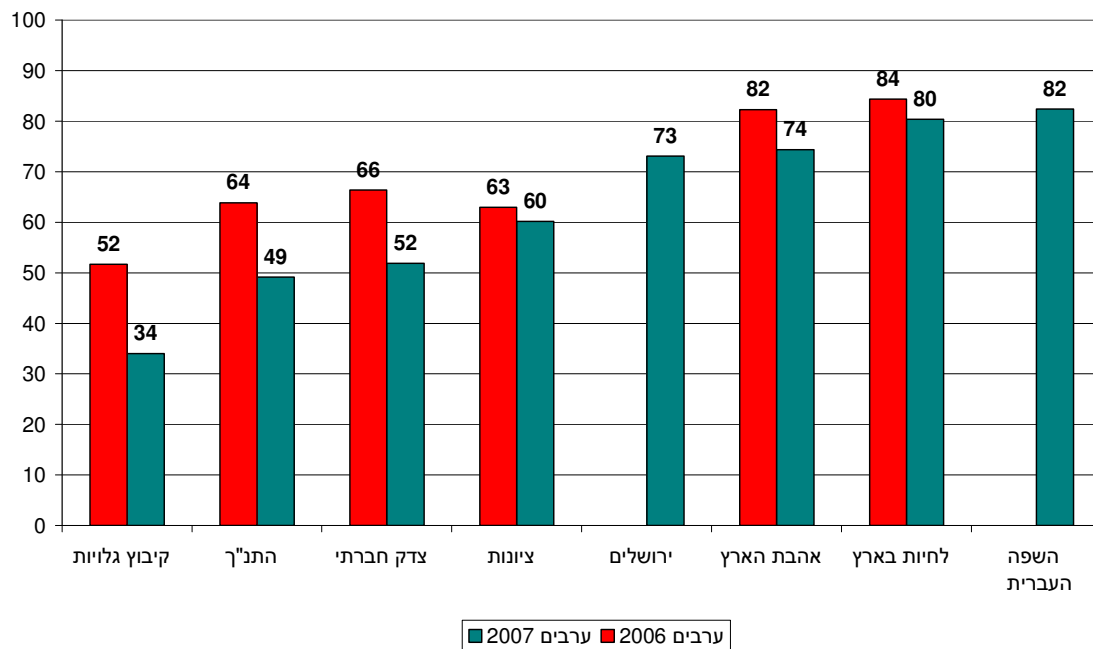

שהציונים המקבילים בקרב הערבים היו 66 ו-55. כלומר, חוזר ומופיע הדפוס של פערים בין הציבור היהודי והערבי ושל ירידה שחלה בקרב הציבור הערבי בין שני המועדים.

איור 5: נורמות ערכיות 2006, 2007 - יהודים

איור 6: נורמות ערכיות 2006, 2007 - ערבים

הקרבה

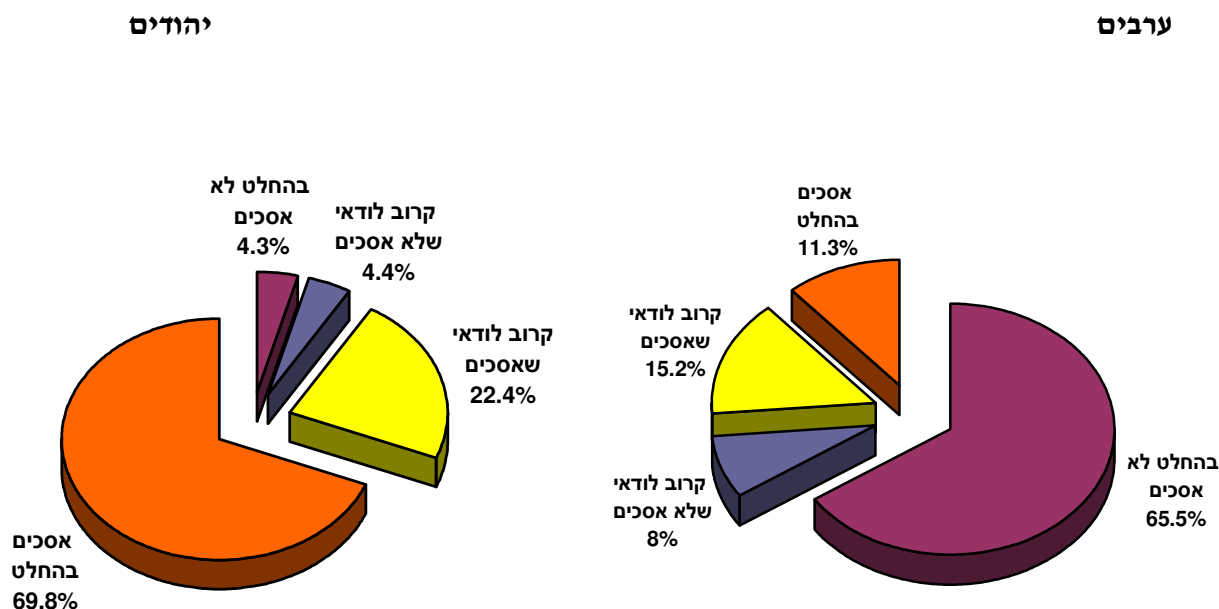
נכונות הציבור היהודי להתגייס בשעת צרה נותרה גבוהה, אולם שיעור הערבים המוכנים לכך ירד לעומת 2007.

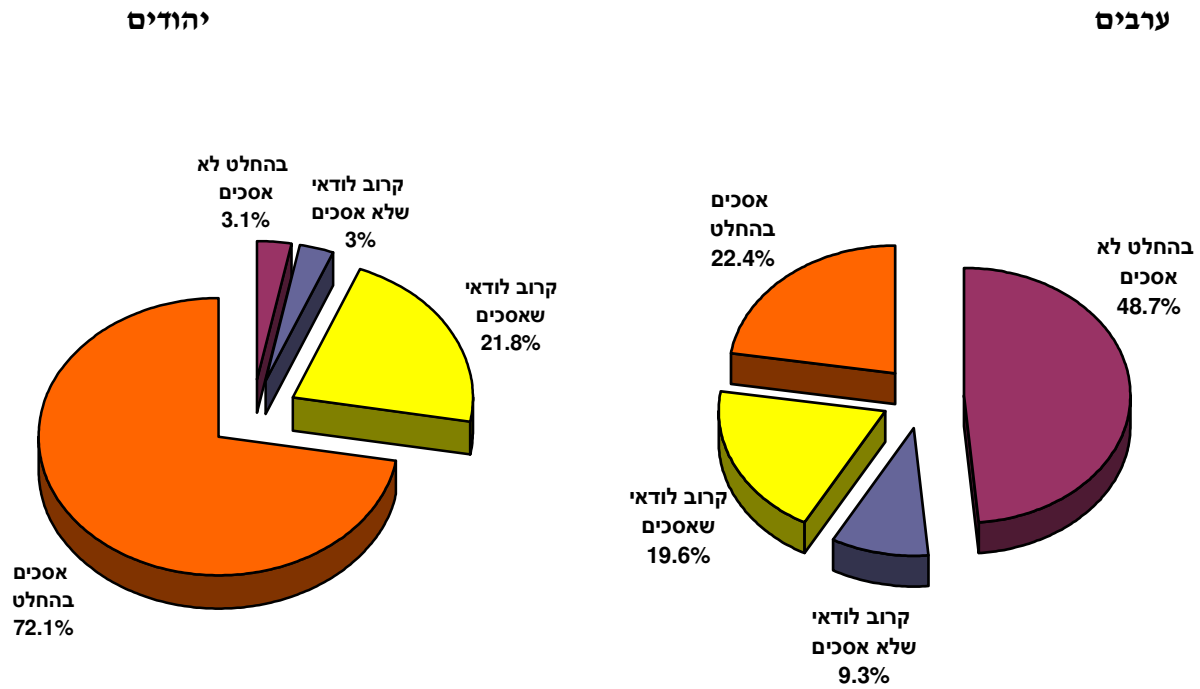
הרוב המכריע של הציבור היהודי השיב בחיוב על השאלה האם יהיה נכון לצאת למלחמה בשעת פקודה, הן בסקר 2006 (94%) והן בסקר 2007 (92%), ללא הבדלים מובהקים בין שתי השנים. כלומר, למרות הביקורת הציבורית הגורפת על אופן ניהול המלחמה ותוצאותיה, הנכונות של הציבור היהודי להילחם למען המדינה נשארה גבוהה ביותר.

ניתן כמובן לטעון, ובצדק, שאין לבלבל בין מחויבות אישית ברמה ההצהרתית לבין מימושה בפועל. אולם גם אם לא כל מי שמביע נכונות להילחם למען המדינה יוכל או ירצה להילחם בשעת מבחן, אין להמעיט בחשיבותן של עמדות מוצהרות, במיוחד כשהן משותפות כמעט לכל הציבור. בהקשר זה ראוי לציין כי כאשר בקרב קבוצה כלשהי קיים קונצנזוס רחב סביב נורמה מרכזית בחייה, קונצנזוס זה יוצר אקלים חברתי שמעניק לה לגיטימציה, ומעודד את קידומה.

שיעור הנכונות להילחם למען המדינה בקרב הערבים עמד על 42% ב-2006 ועל 26.5% ב-2007. כלומר, הפער בין הציבור היהודי והערבי היה גדול ביותר לפני המלחמה, והוא נעשה אף גדול יותר בעקבותיה. עם זאת, אין להתעלם מהממצא כי לפני המלחמה, ובמידה מסוימת גם אחריה, היה מיעוט לא מבוטל בקרב הציבור הערבי, שהביע נכונות להילחם למען מדינה שמעמדו בה אינו שוויוני, ושעל-פי מדיניותה מאז הקמתה הוא אינו חייב בשרות צבאי. בלתי-אפשרי לדעת באמצעות הסקר האם אלו שהביעו נכונות להילחם בעבור המדינה מבקשים להביע בכך עמדה סמלית או מעשית, היינו, נכונות להתגייס לצבא היהודי.

איור 7: נכונות להילחם עבור המדינה 2007- יהודים וערבים

שורשיות :

הציבור היהודי מגלה מידה גבוהה יותר של שורשיות ביחס למחויבות לאזרחות הישראלית והרצון לעודד את הצאצאים לגור בארץ, אך הציבור הערבי הביע מידה רבה יותר של שורשיות באי-נכונותו להגר. בהשוואה לשנה שעברה, רמת השורשיות של הציבור היהודי נותרה דומה, בעוד זו של הציבור הערבי פחתה.

בעקבות ניתוחים סטטיסטיים שהראו כי קיים קשר הדוק בין שלוש השאלות המייחסות למימד השורשיות (העדפת האזרחות הישראלית, עידוד הילדים לגור בארץ ואי-נכונות להגר), נבנה מדד שורשיות עבור הציבור היהודי והערבי. כאמור, הציון במדד מבטא את הממוצע המשוקלל של התשובות שניתנו לשלוש השאלות, כך שציון גבוה יותר, פירושו רמה גבוהה יותר של שורשיות.

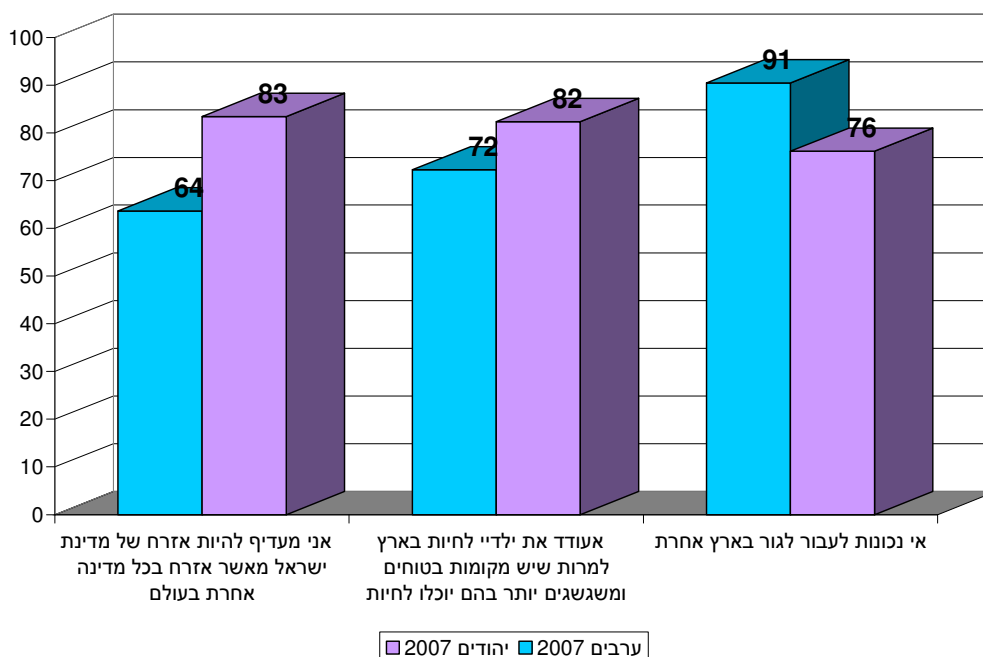
השוואה בין מדדי השורשיות שהתקבלו עבור שתי הקבוצות מצביעה על רמת שורשיות מעט גבוהה יותר בציבור היהודי מאשר בציבור הערבי, עם ציונים של 82 ו-78 בהתאמה. הציבור היהודי הביע מחויבות רבה יותר לאזרחות הישראלית, כאשר ממוצע תשובותיו עמד על 83 למול 64 בציבור הערבי. קרוב לודאי שפער זה מוסבר על-ידי העובדה שאזרחות היא אחד הסממנים הבולטים ביותר של ריבונות, ובמקרה הישראלי - של ריבונות יהודית על הארץ. לעומת זאת, שיעור הערבים ששלל את האפשרות להגר למדינה אחרת היה גבוה יותר מזה של היהודים עם ציונים של 91 ו-76 בהתאמה. אמנם בשתי הקבוצות הרוב הגדול אינו נוטה לעזוב את ישראל לטובת ארץ אחרת, אך רוב זה גדול יותר בציבור הערבי במידה ניכרת.

לכאורה היה ניתן להסביר את הדפוס ההפוך שנמצא ביחס למבחני השורשיות של אזרחות ואי-נכונות להגר באמצעות ההבחנה בין זיקה למדינה עצמה לעומת זיקה לקרקע. אולם אין להתעלם מכך שבשאלה על הנכונות לגדל את הילדים בארץ, ציון השורשיות של הציבור היהודי (82) גבוה מזה של הציבור הערבי (72). כיוון שגם שאלה זו מתייחסת למושג ה"ארץ", ההסבר שהוצע אודות ההבדל בין תחושת שייכות

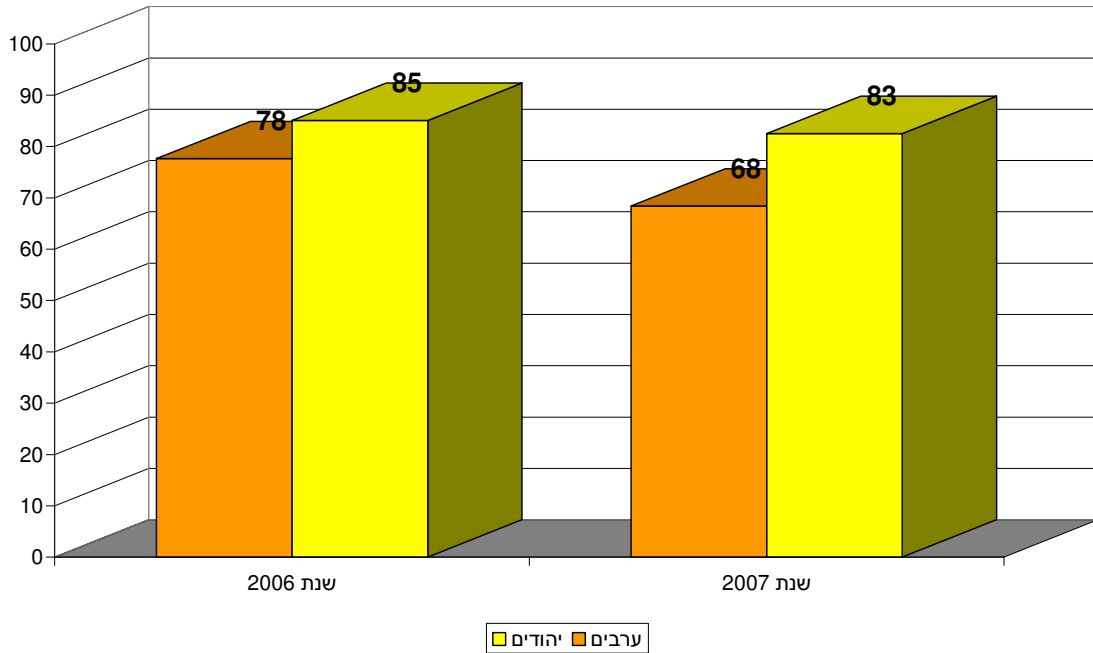
לקרקע לבין תחושת שייכות למדינה ולאזרחותה, הופך לבלתי-מובן מאליו. יתכן שהציבור הערבי העניק ציון נמוך יותר לרצונו לייעד את ילדיו לחיים בארץ על שום אי-שביעות רצונו בדבר העתיד הצפוי לילדיו במדינה שבה הוא סובל מאי-שוויון מתמשך, כאשר מגמת התגברות אי-שביעות רצון זה משתקפת בשלל ממצאי הסקר. הסברה כי ניתן לפרש שאלה זו כמבטאת גידול שיטתי באי-שביעות הרצון של הציבור הערבי מתחזקת לאור הממצא שגם ביחס להיגד זה נצפה אותו דפוס של ירידה בין 2006 ל- 2007, שכן בשנת 2006 הערבים העניקו לשאלה זו ציון של 81, וציון זה אף היה מעט גבוה יותר (אם כי באורח בלתי-משמעותי) מהציון המקביל בקבוצה היהודית, שעמד על 79. בנוגע למניעים לעזיבת הארץ לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות, ושתי העילות העיקריות להגירה היו המצב הכלכלי והמצב הביטחוני.

כיוון שהשאלה אודות הנכונות לגור בארץ אחרת נשאלה רק ב- 2007, מדדי השורשיות ששימשו לצורך השוואה בין 2006 ו- 2007 הושתתו אך ורק על שתי השאלות המשותפות לשני הסקרים. בהתאם לכך, ציוני מדד השורשיות שהתקבלו עבור הציבור היהודי עמדו על 85 ב- 2006 ו- 83 ב 2007, שעה שבציבור הערבי הם היו 78 ו- 68. בקבוצה היהודית חלה ירידה קלה אך בלתי-משמעותית מבחינה סטטיסטית, בעוד שבקבוצה הערבית חלה ירידה משמעותית. מגמה זו של ירידה בין השנים ממשיכה ללוות את הציבור הערבי לאורך הסקר.

איור 9 : מימד השורשיות 2007- יהודים וערבים

איור 10: מדד שורשיות זהה ל- 2006 ו- 2007 - יהודים וערבים

סמליות

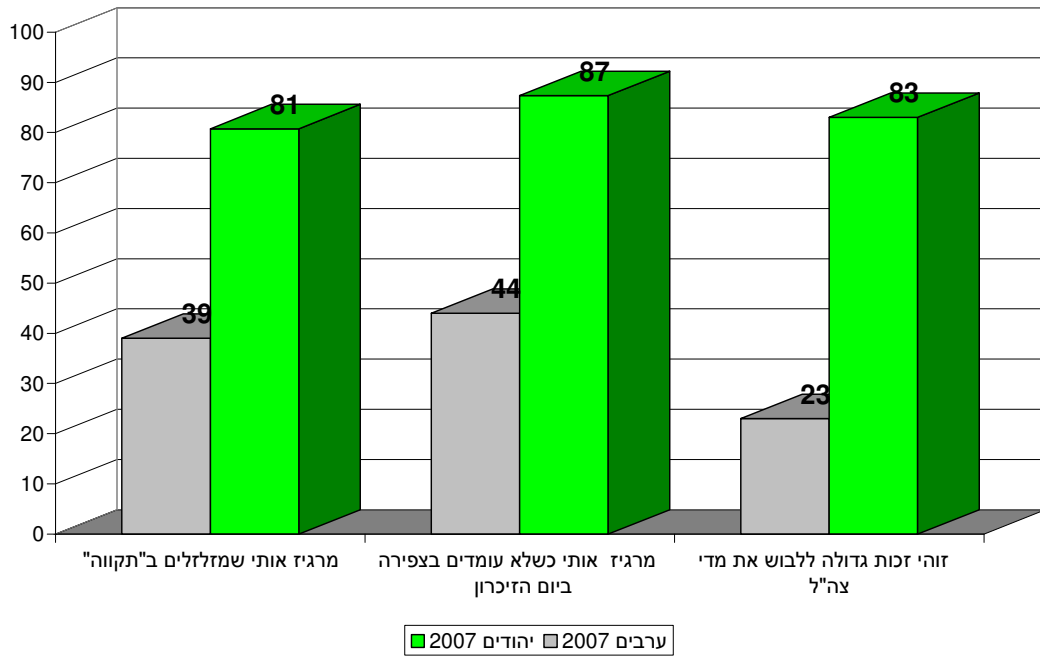
כצפוי, קיים פער גדול ברמת הזיקה לסמלי ישראל בין הציבור היהודי לערבי, כאשר פער זה נותר יציב לאורך השנתיים.

מימד הסמליות בוחן את מידת הזיקה להמנון "התקווה", צפירת יום הזיכרון לחללי צה"ל ומדי צה"ל. בדומה לשיטה שנקטה לגבי מימד השורשיות, גם הפעם נבנה מדד סמליות, שמציג את הממוצע המשוקלל של התשובות שניתנו לשלוש השאלות ב- 2007. ציוני המדד עמדו על 84 בציבור היהודי ו- 35 בציבור הערבי. למרות שמדובר בפער גדול ביותר, פער זה כמוכן אינו מפתיע מכיוון שהמדד מורכב מסמלים לאומיים-יהודיים מובהקים, לעומת מדד השורשיות שכולל גם את הזיקה לארץ.

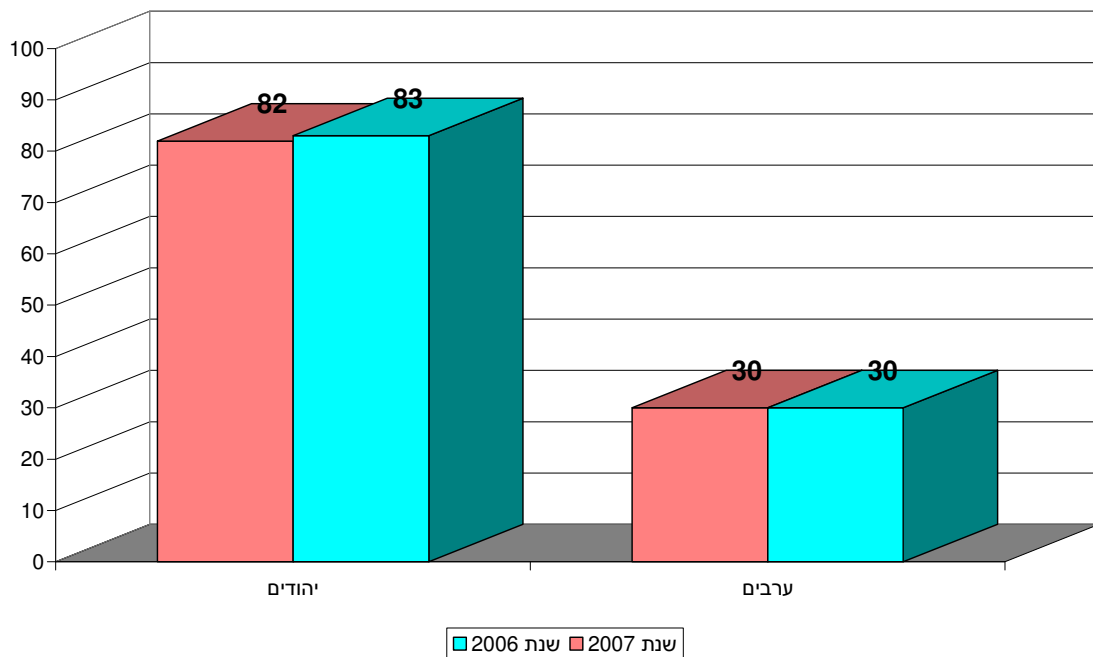
לצורך השוואה עם הממצאים שהתקבלו בנושא הסמליות בשנת 2006, נבנה גם הפעם מדד סמליות המורכב משתי שאלות בלבד אודות זיקה להמנון ולמדי צה"ל, כיוון שרק הן נשאלו בשני הסקרים. ציון המדד שהתקבל עבור הציבור היהודי עמד על 82 ב- 2007 ו- 83 ב- 2006, שעה שבין הערבים התקבל ציון זהה (30) בשני המועדים. נגזר כי בשתי הקבוצות לא חל שינוי בין 2006 ו- 2007. מדד הסמליות הוא אמנם המדד היחיד שלא השתנה לאורך השנתיים, אולם ממילא הציון שלו היה הנמוך ביותר, וכבר ביטא חוסר-הזדהות עמוק עם הסמלים המכוננים.

כסיכום ביניים, נראה כי רמת המחויבות של הציבור היהודי לישראל הייתה גבוהה ביותר בשלהי שנת 2007 בכל שלושת הממדים שנבחנו – הקרבה, שורשיות וסמליות. יתר על כן, רמה זו לא נפלה מרמת המחויבות שהייתה קיימת בשנת 2006. אשר לציבור הערבי, חוזר הדפוס שנמצא בהקשר לפטריטיזם הישראלי, דהיינו, מידה נמוכה הרבה יותר של מחויבות לישראל ברמה האישית בשני המועדים, כאשר מידת המחויבות ב- 2007 הייתה אף יותר נמוכה מזו שב- 2006.

איור 11 : מימד הסמליות 2007 - יהודים וערבים

איור 12 : מדד סמליות זהה ל- 2006 ו- 2007 - יהודים וערבים

גאווה

הן בקרב היהודים והן בקרב הערבים חלה ירידה קלה ובלתי-מובהקת במידת הגאווה בישראליות. מידת הגריעה בגאווה של הציבור הערבי מתבלטת יותר ביחס למידת הסכמה עם ההיגד שישראל היא מדינה טובה יותר מרוב המדינות האחרות. ביחס לרכיבים השונים של מדד הגאווה, המתייחס לגאווה במוסדות ובתפקוד במדינה והחברה, נמדדה ירידה בקרב שתי האוכלוסיות. אולם טווח הציונים הגדול יותר אצל היהודים מעיד כי תחושות הגאווה של הציבור היהודי מבוססות על הבחנות יותר ספציפיות, שעה שבקרב ציבור הערבי תחושות אלה הן יותר כוללניות.

הגאווה בישראליות זוכה בקרב הציבור היהודי לציון של 77 בהשוואה ל 79 בשנה הקודמת, כלומר ירידה זעירה ובלתי-מובהקת בין שני המועדים. מן הראוי לשים לב לכך שציונים אלה גבוהים במידה ניכרת מהציונים שהתקבלו עבור רמת הפטריוטיות הישראלית, שכזכור עמדו על 67 ב- 2006 ו- 65 ב- 2007. ממצא זה מעיד שאין בהכרח הלימה מלאה בין רמת הפטריוטיות הישראלית של הציבור לבין המידה בה הוא גאה להיות ישראלי, היינו, היהודים בישראל נוטים להיות יותר גאים על היותם ישראלים מאשר להיות פטריוטים ישראלים. אחד ההסברים האפשריים לפער זה הוא שהמושג "פטריוט" נתפס כמחייב מדי, ובחוגים מסוימים יש לו אף משמעות שלילית, בעיקר של לאומנות צרת אופק.

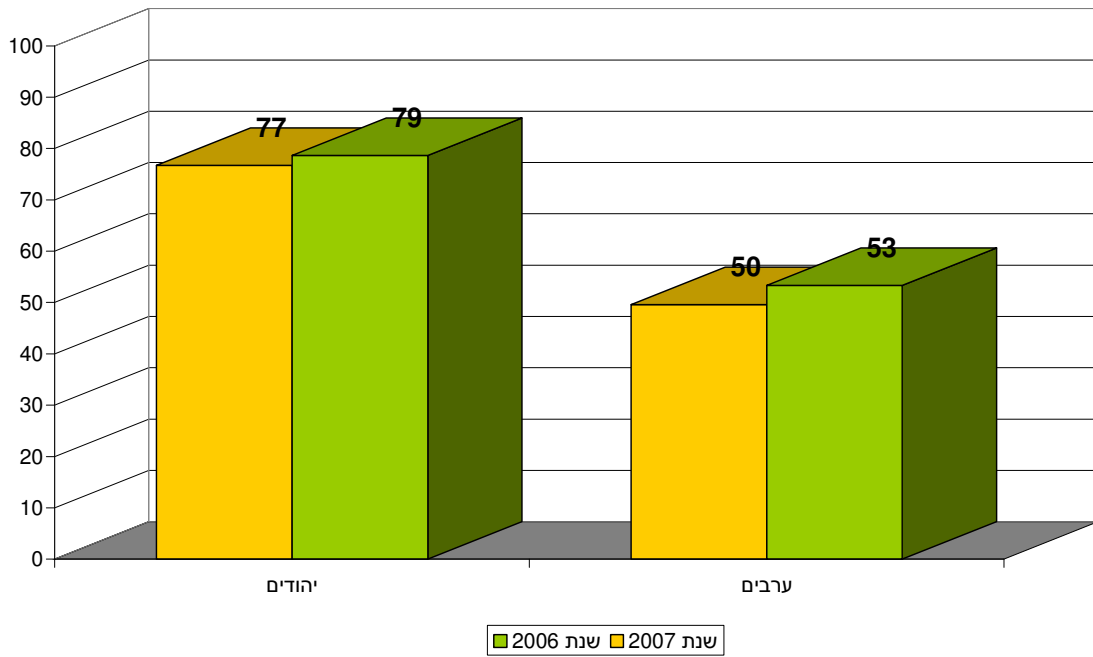
הציונים המקבילים שהתקבלו בציבור הערבי אודות הגאווה בישראליות היו נמוכים הרבה יותר - 53 ב- 2006 ו- 50 ב- 2007. גם בקרב הערבים, הגאווה בזהות הישראלית עולה במידה ניכרת על מידת הפטריוטיות הישראלית שהוא מגלה, שקיבלה כזכור ציון של 39. יתרה מכך, הפער בין ציוני גאווה ופטריוטיות גבוה יותר אצל הערבים. ממצא זה מאושש את ההנחה שהפער בין ציון הפטריוטיות וציון הגאווה נובע מכך שהמושג "פטריוטיזם" נחשב למחייב מדי, ואין ממהרים לאמצו. דווקא בקרב הציבור הערבי, המגלה מידה רבה של הסתייגות ממחויבות לפטריוטיות ישראלית, ניתן לשער כי תתגלה נכונות רבה יותר להכיר ביתרונות היותם אזרחים ישראלים גם אם הם מתקשים לגלות רגש פטריוטי כלפיה.

כפי שנעשה ביחס לציוני רמת הפטריוטיות, גם ציוני הגאווה בישראליות הוצבו בפרספקטיבה השוואתית בינלאומית. ממוצע הגאווה הכללי של אזרחי 18 מדינות צפון אמריקה ואירופה במדינותיהם בשנת 2003 היה 75 (ISSP, 2003)². מכאן נגזר כי רמת הגאווה של אזרחי ישראל היהודים על מדינתם דומה לממוצע הגאווה בעולם המערבי, בעוד שגאוות הערבים משתרכת מאחור.

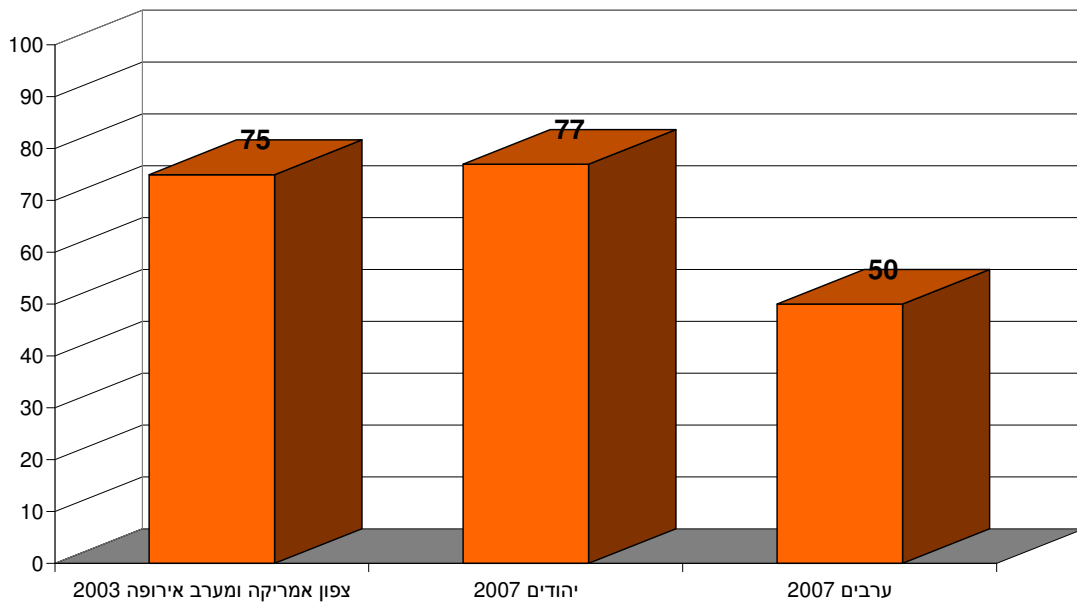
בדיקת רמת גאוות נעשתה גם באמצעות מדידת רמת ההסכמה עם ההיגד "באופן כללי, ישראל היא מדינה טובה יותר מרוב המדינות האחרות". בקרב הציבור היהודי לא חל שינוי בין 2006 ל- 2007, בהן נתקבלו הציונים 64 ו- 65 בהתאמה. לעומת זאת, מסתמנת ירידה ברורה בגאוות האוכלוסייה הערבית בהיבט זה מאחר ובשנת 2006 העניק הציבור הערבי ציון של 74 להיגד זה, בעוד שבשנת 2007 עמד הציון על 59.

² המדינות שנכללו בממוצע הן גרמניה, אנגליה, ארה"ב, אוסטריה, הונגריה, אירלנד, נורבגיה, שבדיה, צ'כיה, פולין, בולגריה, רוסיה, קנדה, ספרד, צרפת, פוטוגל, דנמרק ושווייץ.

איור 13 : גאווה בישראליות 2006, 2007 - יהודים וערבים

איור 14 : גאווה בישראליות יהודים וערבים 2007, וגאווה לאומית במדינות העולם המערבי (2003)

גאווה במוסדות ובתפקוד המדינה והחברה

על-מנת לפרוט את מימד הגאווה לרכיבים ספציפיים, נשאלו הנחקרים עד כמה הם גאים במדינת ישראל בנוגע להיבטים שונים של תפקוד החברה ופעילות מוסדות המדינה. לכל אחת מהשאלות חושב ציון ממוצע לפי התשובות, כמו גם מדד כללי של גאווה, באותה שיטה שנקטה לגבי המדדים הקודמים.

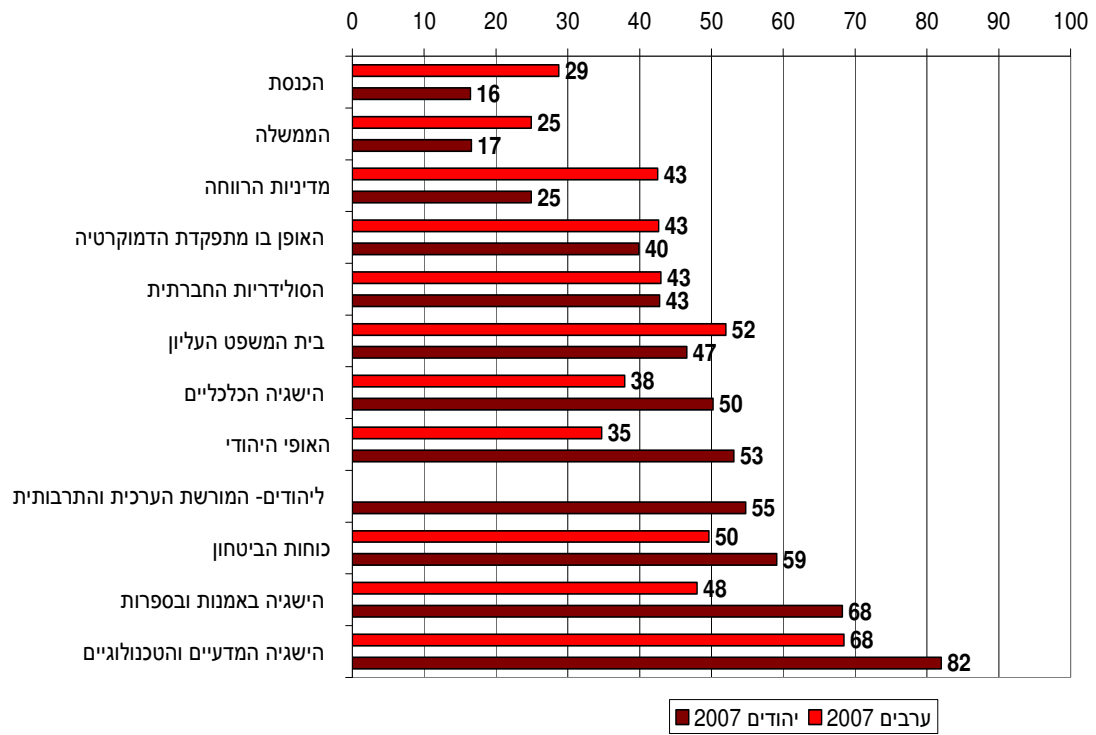
ראשית, מן הראוי לשים לב כי קיים פיזור ניכר בהתפלגות הציונים, כך שהטווח שלהם בציבור היהודי נע בין 16 ל- 82. פיזור מעין זה מעיד על כך שהציבור היהודי אינו מתייחס למדינה ולחברה על היבטיהן השונים כמקשה אחת, אלא מתייחס באורח דיפרנציאלי לכל היבט והיבט, מבלי להכתיים את כלל ההיבטים בשל שביעות רצונו או אי-שביעות רצונו מאלמנט כלשהו. שנית, רכיבי הגאווה המצויים בתחתית הסולם הינם הממשלה והכנסת, עם ציונים של 17 ו- 16 בהתאמה, ובקוטב השני את הגאווה בהישגיה של ישראל במישור המדעי והטכנולוגי, עם ציון של 82.

אשר לציבור הערבי, ניתן לראות שטווח הציונים בקרב יותר מצומצם, והוא נע בין ציון של 25 לציון של 68. כלומר מידת ההבחנה שעושה הציבור הערבי ביחס להיבטים השונים של גאווה הינה נמוכה יותר מזו של הציבור היהודי. עם זאת, מעניין להיווכח שקיימת הלימה בין ההיבטים הנמצאים בתחתית הסולם אצל היהודים והערבים, כאשר שתי הקבוצות מיקמו את הממשלה והכנסת בתחתית מדד הגאווה. הלימה זו קיימת גם ביחס לצמרת הסולם, היינו, הגאווה בהישגים המדעיים והטכנולוגיים של ישראל. אולם למרות הדמיון בין שתי הקבוצות ביחס לקצוות הסולם, אין להתעלם מההבדלים הניכרים שקיימים ביניהן לרמת ציוני הגאווה, כאשר הציונים של הציבור הערבי הם לרוב נמוכים יותר במידה ניכרת מהציונים של הציבור היהודי. הפערים הגדולים ביותר בין האוכלוסיות קיימים ביחס להישגים של ישראל בתחום הספרות והאמנות (48 לעומת 68), האופי היהודי שלה (35 ו- 53) והגאווה בהישגים המדעיים והטכנולוגיים שלה (68 ו- 82). מעניין שביחס לכוחות הביטחון, ציון הגאווה של הציבור הערבי הוא אמנם נמוך יותר מזה של הציבור היהודי, אך בפער קטן יותר מכפי שניתן היה לצפות - 50 לעומת 59 (ממצא זה יובהר בהמשך הדיון). לבסוף חשוב להדגיש כי למרות הנטייה של הציבור הערבי להיות פחות גאה בהיבטים השונים של החברה הישראלית, הרי שבנוגע לארבעה תחומים, הציבור הערבי מגלה מידה גבוהה יותר של גאווה מן הציבור היהודי: מדיניות הרווחה (ערבים - 43; יהודים - 25); הכנסת (29 לעומת 16); הממשלה (25 לעומת 17); ובית המשפט העליון (52 לעומת 47).

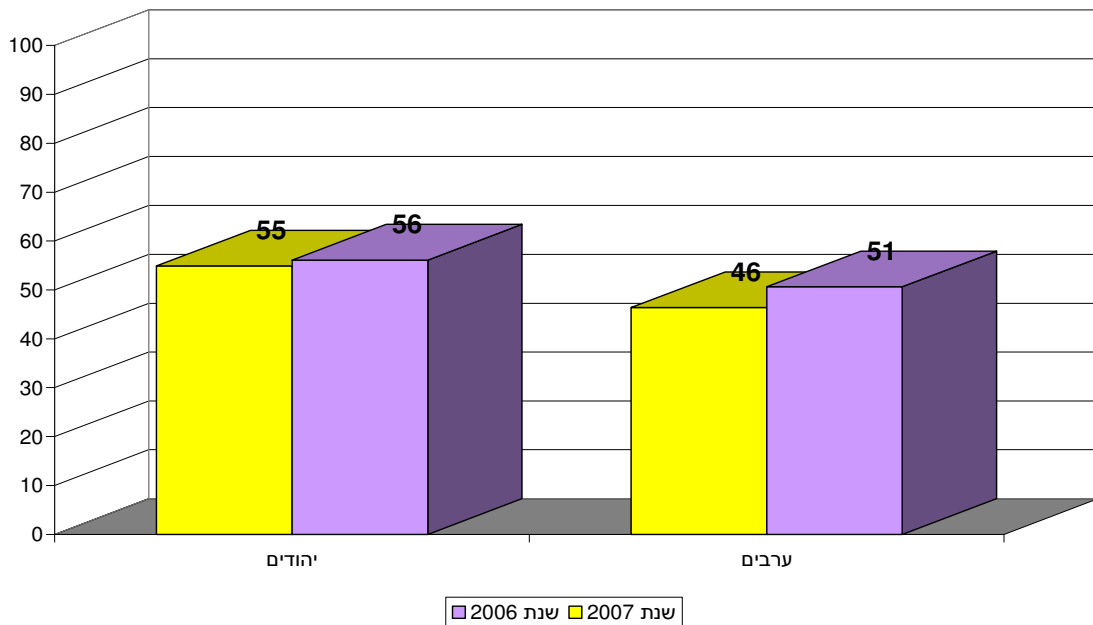
אשר לציבור היהודי, נראה שרמת הגאווה שלו על היותו ישראלי גבוהה במידה ניכרת מגאוותו על מוסדותיה של החברה הישראלית ומרבית אופני תפקודה במישורים השונים. בעוד שגאוותו בישראליותו עמדה על ציון של 77, מדד גאוותו במוסדות ובתפקוד המדינה הגיע לציון של 46. כפי הנראה, הגאווה בישראליות של הציבור היהודי היא במידה רבה בבחינת "אהבה שאינה תלויה בדבר". הסבר זה עולה בקנה אחד עם הממצא לפיו בקרב הציבור הערבי הפער המקביל בין גאווה בישראליות למדד הגאווה קטן הרבה יותר (50 לעומת 43). במילים אחרות, הזיקה של הציבור היהודי לישראליותו מושתתת בעיקר על קשר רגשי, בעוד שזו של הציבור הערבי היא בעלת אופי אינסטרומנטאלי יותר, ולפיכך מותנית יותר בהערכתו את התפקוד של החברה ומוסדותיה. דווקא משום הקשר הרגשי החזק יותר לישראליות, היהודים מביעים מידה גבוהה יותר של אכזבה מתפקודה בפועל של המדינה.

על-מנת להשוות את הממצאים שהתקבלו בנושא הגאווה בין שתי שנות הסקר, נוכל להתייחס כמובן רק לפריטים שנכללו בשתי השנים ובשתי הקבוצות. ציונים מדדי הגאווה שנבנו עבור השאלות המשותפות מופיעים באיור מס' 16.

איור 15 : גאווה במוסדות ובתפקוד 2007 - יהודים וערבים

איור 16 : מדדי גאווה זהים 2006, 2007 - יהודים וערבים

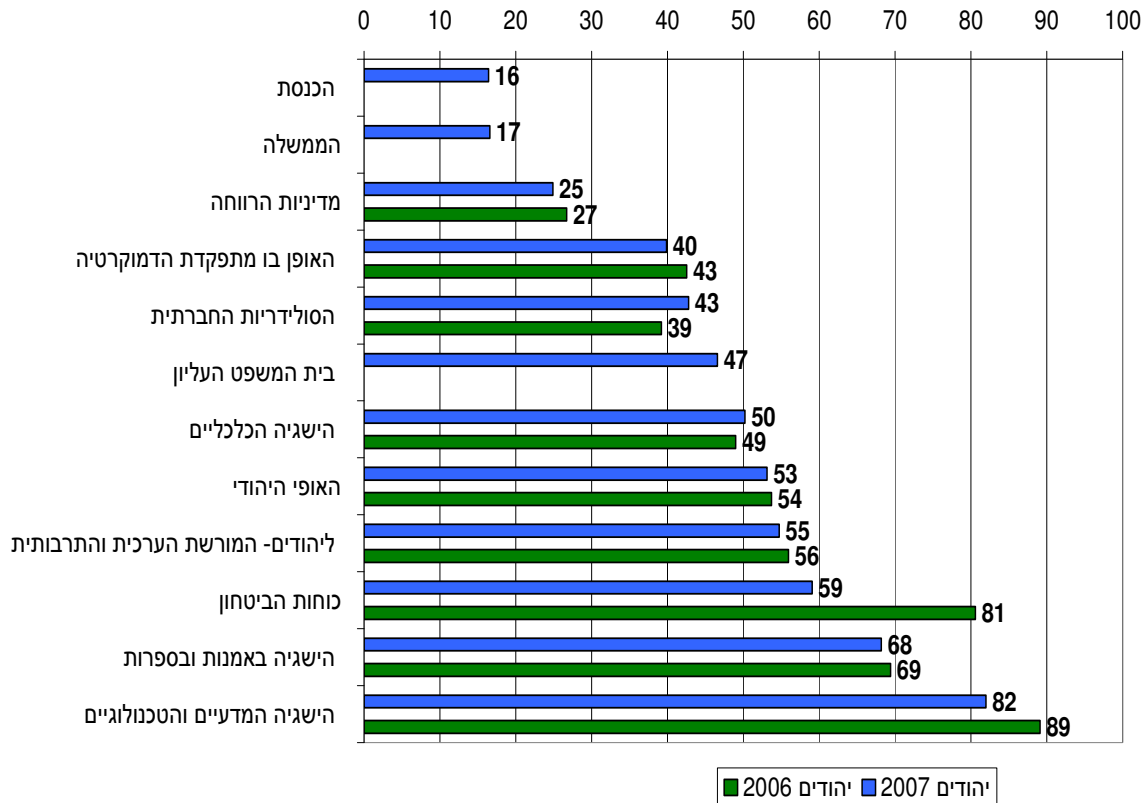

כפי שניתן להיווכח, בציבור היהודי חלה בציוני מדדי הגאווה ירידה מציון של 56 ב- 2006 ל- 52 ב- 2007. התבוננות ברכיבי המדד המשותף מראה כי עיקר השינוי נבע מהירידה הניכרת שחלה במידת הגאווה בכוחות הביטחון – מציון של 81 ב- 2006 לציון של 59 ב- 2007. תחום נוסף בו הייתה ירידה משמעותית, אם כי קטנה הרבה יותר, הוא הישגיה של ישראל במדע וטכנולוגיה, מציון 89 ל- 82. יתכן כי השחיקה בגאווה על שני תחומים אלה משקפת את האכזבה ששוררת בציבור מתוצאות מלחמת לבנון האחרונה, הן באשר להישגים של צה"ל והן באשר למגבלות השימוש ולאופן השימוש בטכנולוגיות מתקדמות לאורך המלחמה. יש להבין אכזבה זאת על רקע רמת הציפיות הגבוהה שהייתה לציבור ביחס לשני התחומים, שהגאווה עליהם בשנת 2006 הייתה גבוהה ביותר. אולם חשוב לחזור ולהדגיש כי למרות הפיחות שחל במעמד של כוחות הביטחון בקרב הציבור היהודי, גם ב- 2007 רמת הגאווה בהם הייתה גבוהה יותר מזו של מרבית שאר התחומים, במיוחד בהשוואה למוסדות הפוליטיים, שעם ציונים של 17 (הממשלה) ו- 16 (הכנסת), ניצבו בתחתית הסולם.

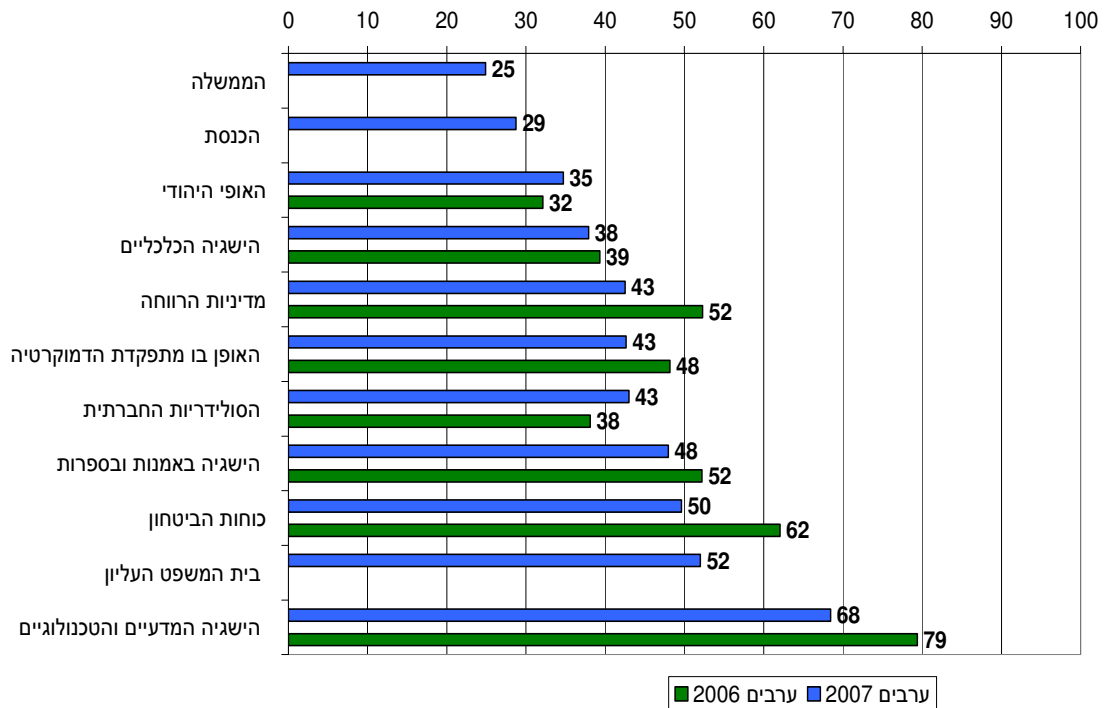
אשר לערבים, מדדי הגאווה בקרב ציבור זה היו, כצפוי, נמוכים יותר מאלו של היהודים. ב- 2006 ציון מדד הגאווה של הערבים עמד על 49 וב- 2007 על 43. מעניין לציין כי בקרב הציבור הערבי לא חלה ירידה גדולה במידת הגאווה בכוחות הביטחון, בשונה ממה שנמצא בציבור היהודי. ניתן לשער כי בקרב הציבור היהודי הגריעה בגאווה על כוחות הביטחון ניכרת יותר על-שום מעורבותו הרגשית העמוקה בצה"ל ומרמת הציפיות הגבוהה יותר באשר ליכולותיו.

יש לסיים בכך שקיומו של דפוס של ירידה במימד הגאווה במהלך השנה האחרונה למול היציבות במידת הפטריוטיות, מתקף את הטענה שאין הלימה מלאה בין פטריוטיות לגאווה. בשל המחויבות הכרוכה במושג הפטריוטיות והמשמעויות השליליות המיוחסות לו בחוגים מסוימים, הגדרה של הפרט את עצמו כפטריוט נובעת מתהליך רגשי עמוק ומתמשך של בניית זהות. לעומת זאת, מידת הגאווה היא הרבה יותר תלוית-הקשרים וקונקרטית, ונובעת מהאופן שבו הפרט מעריך ברגע מסוים את מידת תפקודה של החברה הישראלית ומוסדותיה.

איור 17 : פריטי גאווה 2007, 2006 – יהודים

איור 18 : פריטי גאווה 2007, 2006 - ערבים

השפעות מלחמת לבנון האחרונה בראי הציבור

הן היהודים והן הערבים מייחסים למלחמה השפעות שליליות על אמונם במוסדות השלטון והתקשורת, קרי אמונם במוסדות אלו פחת, אם כי הירידה באמון מודגשת יותר בקרב היהודים. עם זאת, אצל הערבים חלה היחלשות של הקשר הרגשי למדינה, כשבמקביל הם אינם מעריכים ביותר את כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית בעת המלחמה, שעה שבקרב הציבור היהודי מסתמן דפוס הפוך, היינו התחזקות קלה בתחושת השייכות למדינה, כמו גם הערכה גבוהה לכושר העמידה האזרחי.

במהלך הדיון עד כה, יוחסו מרבית ההבדלים שנמצאו בין תוצאות בין הסקר הראשון והשני להשפעות של מלחמת לבנון האחרונה. זאת על-סמך ההנחה שמלחמה זו מייצגת את האירוע החשוב והרלבנטי ביותר שהתרחש בישראל במהלך שנת 2006 מבחינתם של אזרחיה. לפיכך, מתבקש לבחון באופן ישיר האם אכן אזרחי ישראל מייחסים למלחמת לבנון השנייה את ההשפעות שיוחסו לה, שהיו שליליות בעיקרן. לשם כך התבקשו המרואיינים לענות באופן ישיר האם וכיצד המלחמה השפיעה עליהם באופן אישי ביחס לקשר הרגשי למדינה וביחס לאמון במוסדות הממשלה, הכנסת, כוחות הביטחון והתקשורת. מאחר וטווח הציונים נע בין 0 ל-100, פירוש הדבר הוא שאם הציון הוא למעלה מ-50, השפעות המלחמה היו יותר חיוביות משליליות, שעה שאם הוא נמוך מ-50, ההשפעות היו יותר שליליות מחיוביות. ככל שהציון גבוה יותר, כך הוא מבטא התחזקות רבה יותר, וככל שהוא נמוך יותר, כך הוא מבטא יתר היחלשות.

כזכור, במהלך המלחמה ואחריה התנהל בזירה הציבורית דיון ער ונרחב סביב תפקודה של האוכלוסייה האזרחית, תוך השוואה מפורשת או במשתמע בינה לבין המערכת המוסדית. על רקע זה, הוצגה למרואיינים השאלה הבאה: "כיצד אתה מעריך את כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית בזמן מלחמת לבנון האחרונה?". ככל שהערכה לכושר העמידות גבוהה יותר, כך הציון שנתקבל גבוה יותר.

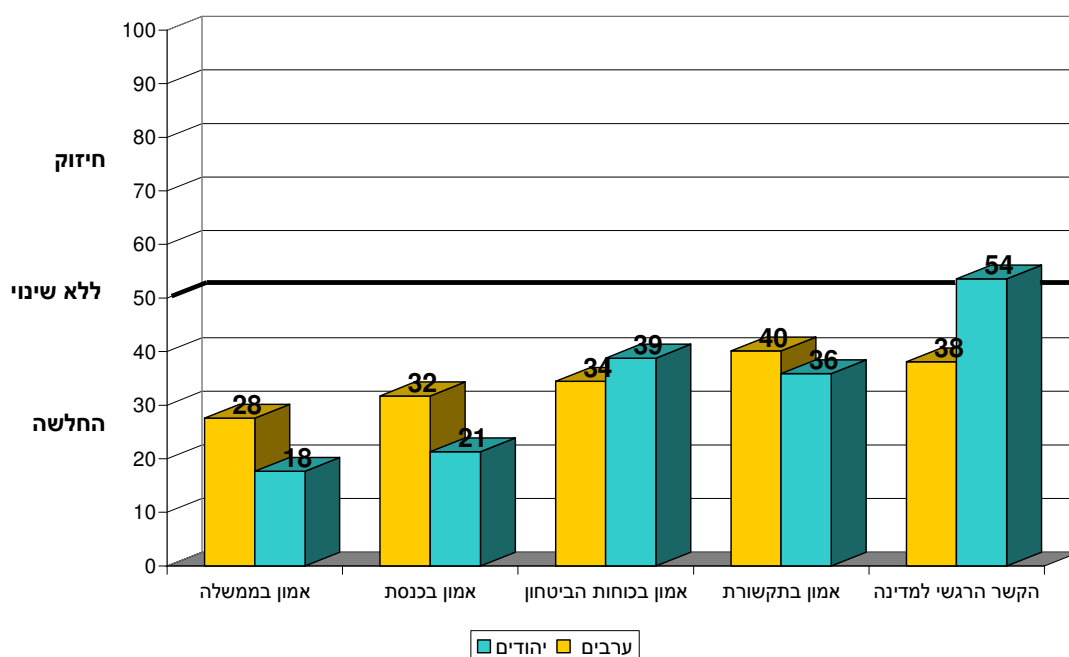
השפעות המלחמה על האמון במערכת המוסדית בקרב הציבור היהודי היו כולן שליליות, כאשר הממשלה סבלה מהשחיקה הרבה ביותר באמון בה, עם ציון של 18, כשבסמוך אליה ניצבת הכנסת, עם ציון של 21. בהפרש ניכר אחריהם מדורגים התקשורת בציון 35 וכוחות הביטחון בציון 39. כלומר, הגריעה באמון בכוחות הביטחון ובתקשורת נמוכה יותר לעומת המוסדות הפוליטיים, אולם עדיין מדובר במגמה של ירידה באמון.

ההבדל מהדפוס המסתמן לגבי המערכת המוסדית, נראה שהמלחמה חיזקה במידה מסוימת את הקשר הרגשי למדינה, עם ציון של 54. אולם בולט עוד יותר הפער בין הערכת הציבור היהודי את המערכת המוסדית, עם ציון ממוצע של 28, המבטא ירידה חדה באמון בכלל המוסדות שנבדקו, לבין הערכתו את כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית, שזכה לציון של 78 המבטא הערכה חיובית גבוהה למדי. כלומר, הציבור היהודי עושה הבחנה חדה בין היכולת שגילתה האוכלוסייה האזרחית לבין היכולות של מוסדות השלטון והתקשורת.

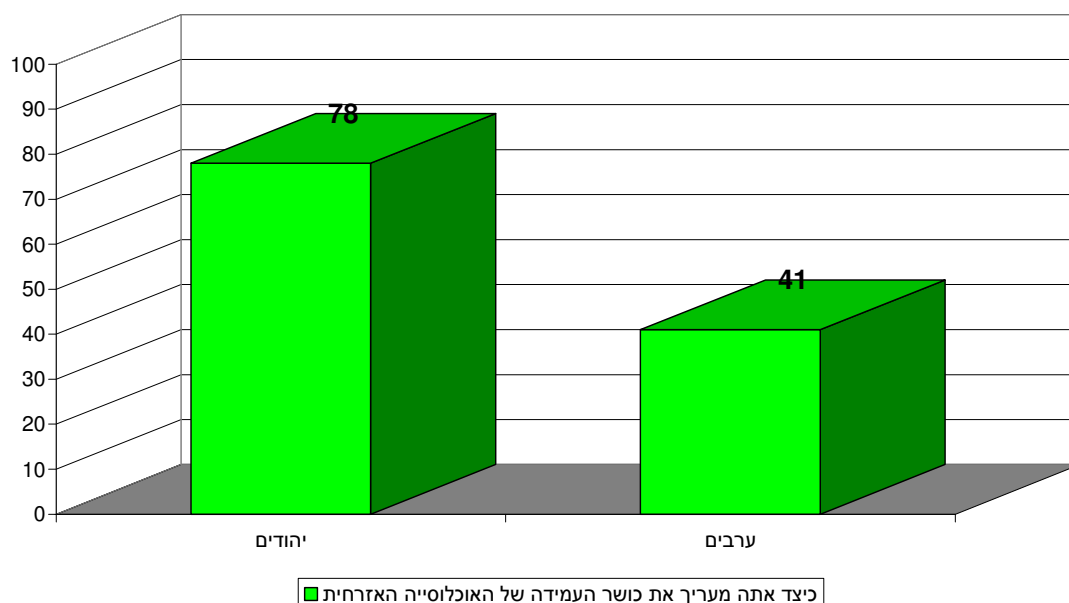
התמונה שהתקבלה בציבור הערבי חופפת אך בחלקה את הממצאים שהתקבלו בציבור היהודי. החפיפה מתבטאת בכך שגם בקרב הערבים השפעת המלחמה על האמון במערכת המוסדית הייתה בעיקרה שלילית עם ציונים של 28 לממשלה, 32 לכנסת, 34 לכוחות הביטחון ו-40 לתקשורת. ההבדל בין היהודים לערבים מתבטא בכך שטווח הציונים אצל היהודים גדול יותר, כלומר הציבור היהודי נוטה להבחין יותר בין ההשפעות לעומת הציבור הערבי (כזכור, דפוס זה של יתר פיזור בציונים בקרב היהודים נמצא גם ביחס למידת הגאווה על היבטי התפקוד השונים של החברה ומוסדותיה). כפי שנטען ביחס לציוני הגאווה, נראה שהפיזור המצומצם יותר של ציוני הערבים משקף את רמת הציפייה הנמוכה יותר ממילא שאפיינה אותם ואת היחס היותר כוללני שלהם למדינה ומוסדותיה.

אולם הבדלים בולטים יותר בין הציבור הערבי ליהודי מתגלים ביחס להשפעת המלחמה על הקשר הרגשי לישראל, כמו גם לגבי הערכת כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית. כך, בשונה ממה שהתרחש אצל היהודים, הרי שהקשר הרגשי של הערבים למדינת ישראל קיבל ציון של 38, כלומר קשר זה נחלש. פער גדול עוד יותר בין הערבים ליהודים נמצא לגבי הערכת כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית, כשהציון בציבור הערבי עמד על 40, כלומר הערכה שלילית, בעוד זה של הציבור היהודי עמד כאמור על 78, כלומר הערכה חיובית. הבדלים אלה, שאינם בלתי צפויים, חוזרים ומדגישים את השסע העמוק שקיים בין הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי בישראל.

איור 19: הקשר הרגשי למדינת ואמון במוסדות בעקבות המלחמה - יהודים וערבים

איור 20 : הערכת כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית בעת המלחמה - יהודים וערבים

לצורך השלמת הדיון בהשפעות המלחמה על הציבור, אותרו מגמות בחתך רלוונטי נוסף של הבחנה בין תושבי מחוזות חיפה והצפון, היהודים והערבים לחוד, למול האזרחים היהודים והערבים המתגוררים בשאר המחוזות בארץ. האבחנה בין המחוזות היא חשובה לאור העובדה שתושבי מחוזות חיפה והצפון הם שנשאו במרבית הנטל של המלחמה עקב הפגיעות הקשות שספגו, והם עדיין ממשיכים להתמודד עם תוצאות פגיעות אלו.

השוואה בין תושבי חיפה והצפון היהודים לבין שאר תושבי הארץ היהודים, לעומת השוואה בין תושבי חיפה והצפון הערבים לבין שאר האזרחים הערבים, מקצינה את התמונה שהתגלתה ביחס להשפעות המלחמה על כלל הציבור היהודי למול כלל הציבור הערבי.

הממצאים מלמדים כי המלחמה חיזקה יותר את הקשר הרגשי למדינה בקרב תושבי מחוזות חיפה והצפון היהודים בהשוואה לתושבים היהודים ביתר האזורים בארץ, עם ציונים של 60 לעומת 52 בהתאמה. ראוי לציין כי מגמה זו עומדת בהלימה עם הנתון לפיו תושבי חיפה והצפון היהודים רואים את עצמם כפטריוטים יותר לעומת התושבים היהודים בשאר המחוזות עם ציונים של 69 מול 64 בהתאמה. תושבי חיפה והצפון היהודים אף מגלים יתר הערכה לכושר עמידתם במלחמה, המקבלת ציון של 81, כאשר שאר הציבור היהודי העניק לה ציון של 77. ראוי להוסיף כי גם הנכונות להקרבה בקרב התושבים היהודים בחיפה והצפון הינה גבוהה מעט יותר, ועומדת על ציון של 88 לעומת 84 בקרב שאר תושבי המחוזות בציבור היהודי. אולם ביחס להשפעת המלחמה על האמון במוסדות, נראה שאין הבדל משמעותי בין מחוזות חיפה והצפון למחוזות הנוותרים. תושבי כל המחוזות מעריכים באופן שלילי ודומה מאוד את תפקוד המוסדות, כאשר מדד כללי של השפעת המלחמה על אמון במוסדות קיבל בקרב התושבים היהודים בחיפה ובצפון ציון של 28 למול ציון של 30 בקרב היהודים בשאר המחוזות בארץ.

בניגוד לדפוס שנמצא בציבור היהודי, המלחמה החלישה את הקשר הרגשי למדינה של הערבים תושבי מחוזות חיפה והצפון יותר מאשר בקרב התושבים הערבים של יתר האזורים בארץ, עם ציונים של 37 לעומת 44 בהתאמה. פירושו של דבר שהזיקה הרגשית למדינה אמנם נחלשה בקרב כלל הציבור הערבי,

אולם היחלשות זו חלה ביתר שאת על הערבים החיים במחוזות חיפה והצפון. יתר על כן, בשונה משכניהם היהודים, התושבים הערבים של חיפה והצפון אף העריכו את כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית כחלש יותר, בהשוואה לשאר האוכלוסייה הערבית, עם ציונים של 42 ו-52 בהתאמה. ראוי אף לשים לב כי הפער שנמצא בין תושבי הצפון הערבים לערבים המתגוררים בשאר המחוזות גדול יותר מהפער שנמצא בין תושבי הצפון היהודים לבין שאר התושבים היהודים, הן ביחס לקשר הרגשי למדינה והן ביחס לכושר העמידה האזרחי.

לגבי היחלשות האמון במוסדות, הרי שנמצא הבדל קטן בין הערבים תושבי מחוזות חיפה והצפון לבין הערבים המתגוררים בשאר חלקי הארץ. המדד הכללי של השפעת המלחמה על האמון במוסדות קיבל אצל הציבור ערבי במחוזות חיפה והצפון ציון של 32 למול ציון של 28 בקרב שאר הציבור הערבי בארץ. ניתן לראות שמדד האמון במוסדות של התושבים היהודים והערבים של מחוזות חיפה והצפון הוא זהה, ועומד על 28.

ביבליוגרפיה

- בן עמוס, א. בר-טל, ד. (עורכים), 2004, **פטריטיזם: אוהבים אותך מולדת**, תל אביב, דיונון.
ברזילי, ג. יער-יוכטמן, א. סגל, ז. 1994, **בית המשפט העליון בעין החברה הישראלית**, תל אביב, פפירוס.
גבזון, ר. 1999, **ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית: מתחים וסיכויים**, תל אביב, הקיבוץ המאוחד.
גרבר, ח. פודה, א. (עורכים) 2002, **יחסי יהודים-ערבים בארץ-ישראל/פלסטין**, ירושלים, מגנס.
דרור, י. 1999, **אריגת עתיד יהודי-ציוני למדינת ישראל: תזכיר למועמדים לתפקיד ראש הממשלה**, ירושלים, המועצה הציונית בישראל.
הסוכנות היהודית, 2003, **מחשבות ישראל: שיחות עם הוגים וסופרים על יהדות, ציונות וישראל**, ירושלים, הסוכנות היהודית לארץ ישראל.
יער, א. שביט, ז. (עורכים), 2001, **מגמות בחברה הישראלית**, כרך א' תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה.
יער, א. שביט, ז. (עורכים), 2003, **מגמות בחברה הישראלית**, כרך ב' תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה.
ישראל, ר. 2002, **הערבים בישראל: הלנו אם לצרנו?** ירושלים, מרכז אריאל.
סמוחה, ס. 2001, "יחסי וערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית". בתוך אפרים יער וזאב שביט (עורכים) **מגמות בחברה הישראלית**, כרך א' תל-אביב, האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 213-3631.
עוז, ע. 1998, **כל התקוות: מחשבות על זהות ישראלית**, ירושלים, כתר.
פרס, י. יער, א. 1998, **בין הסכמה למחלוקת: דמוקרטיה, ביטחון ושלוש בתודעה הישראלית**, ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה.
רובינשטיין, א. יעקובסון, א. 2003, **ישראל ומשפחת העמים**, תל אביב, שוקן.
שגב, ת. 1993, **הציונים החדשים**, ירושלים, כתר.
שפרינצק, א. 2003, **שאלת הערבים בישראל: מפתרון הבעיה לניהולה**, הרצליה, המרכז הבינתחומי.

"Patriotism", in: **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, Editors in Chief: Smelser, N.J. Baltes P.B. Volume 16, 2001, Amsterdam, Elsevier.

Al Haj, M. 1997, "Identity and Orientation Among the Arabs in Israel: A State of Double Peripherality". Medina, MinshalVe'Yehasim Beinle'umyim, pp.41-42, 97-117 (Hebrew).

American Enterprise Institute for Public Policy Research (AEI), 2005, **Polls on Patriotism and Military Service**, [Available on <http://www.aei.org/publicopinion9>].

Antonty, L. 2003, "The Puzzle of Patriotism", **Peace review**, 15:4, pp.379-384.

Benziman, U. A Mansur. 1992, **Sub-tenants: Israeli Arabs, Their Status, and State Policy toward them**. Jerusalem: Keter (Hebrew).

Berns, W. 2001, **Making Patriots**, Chicago, University of Chicago Press.

Blank, T. P. Schimdt, 2003, "National Identity in a United Germany: Nationalism or Patriotism? An Empirical Test with Representative Data", **Political Psychology**, 24: 2, pp.289-312.

Burbank, H. 2005, "German National Identity: Patriotism and Stigma", **Stanford Undergraduate Research Journal**, 4, pp. 8-12. [Available on <http://www.stanford.edu/group/journal/2003/pdfs/GermanIdentity.pdf>].

Canovan, M. 2000, "Patriotism is not Enough", **British Journal of Political Science**, 30, pp. 413-432.

Gilbert, D. 2003, **Hamilton College Patriotism Poll: Eleven Key Findings**, New York, Hamilton College. [Available on <http://www.hamilton.edu/Levitt/surveys/patriotism/>]

Grodzins, M. 1956, **The Loyal and the Disloyal: Social Boundaries of Patriotism and Treason**, Chicago, The University of Chicago Press.

- Huntington, S.P. 2004, **Who Are We?**, New Delhi, Penguin Books
- Institute for Social Research (ISR), 2001, **How America Responds – Part 2**, Michigan, University of Michigan.
- Janowitz, M. 1982, "Patriotism and the U.S. All-Volunteer Military", **Air University Review**, January-February.
- Lewin-Epstein, N. M. Semyonov. 1993, **The Arab Minority in Israel's Economy: Patterns of Ethnic Inequality**. Boulder, Colo.: Westview.
- Lustick, I. 1980, **Arabs in the Jewish State**. Austin: University of Texas Press.
- Markell, P. 2000, "Making Affect Safe for Democracy?: On 'Constitutional Patriotism'", **Political Theory**, 28, 1, pp. 38-63.
- McClay, W. M. 2003, "The Mixed Nature of American Patriotism", **Society**, November-December, pp.37-45.
- Moya, M. Morales-Marente, E. 2005, "Psychopolitic reactions to March 11 terrorist attacks", **Revista de Psicologia Social**, 20, 3, pp. 331-350.
- Mummendey, A. A. Klink, R. Brown, 2001, "Nationalism and patriotism: National identification and our-group rejection", **British Journal of Social psychology**, 140, pp.159-172.
- Neuberger, B. 1998, **The Arab Minority: National Alienation and Political Integration**. Tekl Aviv: The Open University Press (Hebrew).
- Parker, C.S. 2003, **Shades of Patriotism: Group Identity, National Identity, and Democracy**, Paper prepared for the annual meeting of the American Political Science Association in Pennsylvania. Available on: http://www.polsci.ucsb.edu/faculty/parker/workingpapers/shades_of_patriotism.pdf.
- Peled, Y. 2005, **Ethnic Democracy Revisited: On the State of Democracy in the Jewish State**. Israeli Studies Forum, Vol. 20, 1, pp.3-27.
- Reckess, E. 2002, "The Arabs in Israel after the Oslo Process: Localization of the National Struggle". **Hamizrah Hehadash**, 43, pp. 275-304 (Hebrew).
- Rouhana, N, A. Ghanem. 1998, "The Crisis of Minorities in Ethnic States: The Case of Palestinian Citizens of Israel". **International Journal of Middle-East Studies**, 30: 321-346,.
- Schaar, J.H. 1972, "The case for patriotism", **New American Review**, 17, pp. 59-99.
- Schatz, T.R. & Stauc, E. 1997, "Manifestations of Blind and Constructive Patriotism: Personality Correlates and Individual-Group Relations", In D. Bar-Tel, Staub, E. (eds.), **Patriotism in the Lives of Individuals and Nations**, Chicago, Nelson Hall, pp. 229-245.
- Smith, T.W. Jarkko, L. 2001, **National Pride in Cross-National Perspective**, University of Chicago, National Opinion Research Centre [Available on <http://www.norc.uchicago.edu/new/part1.pdf>].
- Smootha, S. 1997, "Minority Status in an Ethnic Democracy: The Status of the Arab Minority in Israel". **Ethnic and Racial Studies**, 13, pp. 389-413.

- Somerville, J. 1981, "Patriotism and War", **Ethics**, 91, 4, pp. 568-578.
- Stewart, H.L. 1917, "Is Patriotism Immoral", **The American Journal of Sociology**, 22, 5, pp. 616-629.
- Sullivan, J.L. Fried, A. Dietz, M.G. 1992, "Patriotism, Politics, and the Presidential Elections of 1988", **American Journal of Political Science**, 36, 1, pp. 200-234.
- Taylor, M. 1990, "Patriotism, History and the Left in Twentieth-Century Britain", **The Historical Journal**, 33, 4, pp. 971-987.
- Tocqueville, A. 1835/2003, **Democracy in America**, Penguin Books.
- Viroli, M. 1995, **For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism**, Oxford, University Press.
- Yuchtman-Yaar, E. Z. Shavit. 2004, "The Cleavage between Jewish and Arab Citizens of Israel". In Rebhun, Uzi, and Chaim I. Waxman (eds.) **Jews in Israel**. Hanover and London: Brandeis University Press, pp.345-370.

מכוני וארגוני מחקר:

[.http://www1.cbs.gov.il/reader](http://www1.cbs.gov.il/reader) – הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

- ISR – Institute for Social Research at the University of Michigan (www.isr.umich.edu/).
- NES – National Election Survey at the University of Michigan (www.umich.edu/~nes/)
- NORC – National Organization of Research at the University of Chicago (www.norc.uchicago.edu).
- PEW – Research Center for the People and the Press (<http://people-press.org/>).
- PRSA – Public Relations Society of America (<http://www.prsa.org/>)
- WVS – World Values Survey (<http://www.worldvaluessurvey.org>)
- ISSP – International Social Survey Program (<http://www.issp.org>)
- AIE – American Enterprise Institute for Public Policy Research (<http://www.aei.org>)

נספח: שאלון המחקר

- 1. עד כמה אתה גאה להיות ישראלי?**
 1. גאה מאוד
 2. גאה למדי
 3. לא כל כך גאה
 4. לגמרי לא גאה
 5. לא להקריא: לא יודע
- 2. (ליהודים בלבד) עד כמה אתה גאה להיות יהודי?**
 1. גאה מאוד
 2. גאה למדי
 3. לא כל כך גאה
 4. לגמרי לא גאה
 5. לא להקריא: לא יודע

3. עד כמה אתה גאה במדינת ישראל לגבי כל אחד מהדברים הבאים:

גאה מאוד	גאה למדי	לא כל כך גאה	לגמרי לא גאה	<u>לא להקריא</u> : לא יודע/מסרב

- א. האופן בו מתפקדת בה הדמוקרטיה
 ב. הישגיה הכלכליים של ישראל
 ג. מדיניות הרווחה שלה
 ד. הישגיה המדעיים והטכנולוגיים
 ה. הישגיה באמנות ובספרות
 ו. האופי היהודי שלה
 ז. הממשלה שלה
 ח. הכנסת שלה
 ט. בית-המשפט העליון שלה
 י. כוחות הביטחון שלה
 יא. הסולידאריות החברתית שלה
 יב. המורשת הערכית והתרבותית שלה (ליהודים)

- 4. (ליהודים) באיזו מידה אתה רואה את עצמך כפטריוט ישראלי?**
 1. פטריוט במידה רבה מאוד
 2. פטריוט במידה רבה
 3. פטריוט במידה מסוימת
 4. לא פטריוט במיוחד / לא פטריוט בכלל
 5. לא להקריא: לא יודע (כי לא שמעתי על המושג)
 6. לא להקריא: לא יודע (בגלל סיבות אחרות)/מסרב

(לערבים) באיזו מידה אתה רואה את עצמך כפטריוט במובנים הבאים:

במידה רבה מאוד	במידה רבה	במידה מסוימת	לא פטריוט במיוחד / לא פטריוט בכלל	<u>לא להקריא</u> : לא יודע (כי לא שמעתי על המושג)	<u>לא להקריא</u> : מסרב/לא יודע (בגלל סיבות אחרות)/

- א. פטריוט ישראלי
 ב. פטריוט פלסטיני
 ג. פטריוט ערבי

5. פטריוטיות ישראלית אומרת דברים שונים לאנשים שונים. עד כמה, לפי דעתך, חשובים או לא הדברים הבאים:

חשוב מאוד	חשוב למדי	לא כל כך חשוב	כלל לא חשוב	לא להקריא: לא יודע/מסרב

- א5. לתרום לארגונים חברתיים הפועלים למען נזקקים
- ב5. להניף דגל ישראל ביום העצמאות
- ג5. להפגין נגד מדיניות המסכנת את עתיד המדינה, גם אם אתה במיעוט.
- ד5. להיות נכון להילחם למען המדינה
- ה5. לקנות תוצרת כחול-לבן
- ו5. להקים יישוב חדש בנגב או בגליל (ליהודים)
- ז5. לכבד את המסורת היהודית
- ח5. להצביע בבחירות
- ט5. לחיות בארץ

6. פטריוטיות קשורה גם לערכים. כעת אקרא כמה ערכים שיש הטוענים כי הינם קשורים לפטריוטיות ישראלית. עד כמה כל אחד מהם אכן קשור לפטריוטיות ישראלית לדעתך?

קשור מאוד	די קשור	לא כל כך קשור	לגמרי לא קשור	לא להקריא: לא יודע/מסרב

- א6. ציונות
- ב6. אהבת הארץ
- ג6. מורשת נביאי ישראל (ליהודים)
- ד6. צדק חברתי
- ה6. קיבוץ גלויות
- ו6. התני"ך
- ז6. השפה העברית
- ח6. ירושלים

7. כמובן שכולנו מקווים שלא יהיו עוד מלחמות, אבל אם תפרוץ מלחמה נוספת, האם תסכים להילחם למען המדינה?

1. אסכים בהחלט
2. קרוב לודאי שאסכים
3. קרוב לודאי שלא אסכים
4. בהחלט לא אסכים
5. לא להקריא: לא יודע

8. האם היית מוכן לעבור לגור בארץ אחרת?

1. אסכים בהחלט
2. אני חושב שכן
3. אני חושב שלא
4. בהחלט לא אסכים
5. לא להקריא: לא יודע

9. מהי הסיבה העיקרית שבגללה תהיה מוכן לעבור לגור בארץ אחרת?
1. המצב הכלכלי
  2. ביטחון אישי לך ולמשפחתך
  3. שחיתות שלטונית
  4. מחסור בסולידאריות חברתית ושוויוניות
  5. לא מוכן משום סיבה
  6. אחר
  7. לא להקריא: לא יודע

10. כעת אקרא בפניך מספר משפטים. האם תוכל לומר לי האם אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהם?

מסכים מאוד	מסכים	לא מסכים	לא מסכים בכלל	לא להקריא: לא יודע/מסרב

- 10א. אני מעדיף להיות אזרח של מדינת ישראל מאשר אזרח בכל מדינה אחרת בעולם
- 10ב. מרגיז אותי כשמזלזלים ב"תקווה"
- 10ג. יש הצדקה לסרב להילחם במלחמה שאתה מאמין שהיא אינה מוסרית
- 10ד. אני אעודד את ילדי לחיות בארץ, למרות שיש מקומות בטוחים ומשגשגים יותר בהם יוכלו לחיות
- 10ה. מרגיז אותי כשמזלזלים בצפירה ביום הזיכרון לחללי צה"ל
- 10ו. זוהי זכות גדולה ללבוש את מדי צה"ל
- 10ז. באופן כללי, ישראל היא מדינה טובה יותר מרוב המדינות האחרות

11. האם השפיעה מלחמת לבנון האחרונה על הקשר הרגשי שלך למדינה?

1. חיזקה מאוד את הקשר הרגשי
2. חיזקה מעט
3. לא השפיעה
4. החלישה מעט
5. החלישה מאוד
6. לא להקריא: לא יודע

12. כיצד השפיעה מלחמת לבנון האחרונה על מידת אמונך במוסדות הבאים:

חיזקה מאוד את האמון	חיזקה מעט	השפיעה לא	החלישה מעט	החלישה מאוד	לא להקריא: לא יודע/מסרב

- 12א. הממשלה
- 12ב. הכנסת
- 12ג. כוחות הביטחון
- 12ד. התקשורת

13. כיצד אתה מעריך את כושר העמידה של האוכלוסייה האזרחית בזמן מלחמת לבנון האחרונה?

1. טוב מאוד
2. די רע
3. די טוב
4. רע
5. לא להקריא: לא יודע